

MĚŠŤANÉ V KOSTELE, KOSTEL VE MĚSTĚ

Kostel sv. Bartoloměje v Rakovníku a jeho historický vývoj v kontextu městského života od středověku do poloviny 19. století

Alena Nachtmannová

Článek se zaměřuje na kostel sv. Bartoloměje v Rakovníku a jeho historickou úlohu v rámci sociální struktury města. Analyzuje vývoj kostela od středověku do poloviny 19. století a zkoumá jeho funkci jako náboženského, kulturního a společenského centra města. Kostel představoval nejen duchovní prostor, ale také místo společenských setkání, městských obřadů a symbol městské identity. Studie čerpá především z archivních pramenů městského a děkanského archivu Rakovníka.

Klíčová slova: kostel sv. Bartoloměje v Rakovníku – církevní architektura – dějiny měst ve středověku a novověku – měšťanské testamenty – husitství – literátské bratrstvo

Burghers in the Church, a Church in the Town

Church of St Bartholomew in Rakovník and Its Historical Development in the Context of the Town Life from the Middle Ages to the Mid-19th Century

The article deals with the Church of St Bartholomew in Rakovník and its historical role within the town's social structure. It analyses the development of the church from the Middle Ages to the mid-19th century, exploring its function as a religious, cultural, and social centre of the town. Not only did it provide a spiritual space, but it was also a place of social meetings, town ceremonies, and a symbol of town identity. The study mostly draws from the archival sources of the municipal and deanery archives of Rakovník.

Keywords: Church of St Bartholomew in Rakovník – church architecture – history of towns in the Middle Ages and early modern times – burghers' testaments – Hussitism – Literate Brotherhood

<https://doi.org/10.56112/psc.2024.2.02>

Úvod

Městské kostely byly až hluboko do novověku středobody městského života v míře, kterou si dnes již těžko dovedeme představit. V dnešní sekularizované společnosti je kostel většinou uzavřenou budovou, která se otevírá v nejlepším případě jednou do týdne ke mši pro hrstku věřících. Minimálně do 19. století byl ale kostel každodenně otevřený pro bohoslužby i soukromé modlitby, byl místem setkávání jednotlivců i celé městské a venkovské komunity, odbývaly se zde nejdůležitější životní obřady jednotlivců, rodin i celého společenství. (Bohoslužby doprovázely dosazení městské rady, cechovní slavnosti i začátek školního roku.) Až do vzniku veřejných galerií a koncertních sálů byl kostel jediným místem, kde se lidé mohli setkat s výtvarným uměním a hudbou, provozovanou často na překvapivě vysoké úrovni. V kostele byl člověk prostřednictvím křtu přijímán do společenství široké rodiny a celé farnosti, v němž se s ním rodina i sousedé při pohřbu rozloučili a mnohdy zde byl i pohřben. Jeho náhrobník pak hlásal význam takového jedince ještě dlouho po jeho smrti. Ti, jimž se nedostalo cti být pohřbeni v kostele, spočinuli k poslednímu odpočinku na hřbitově kolem kostela, kde zůstávali stále součástí komunity, v níž prožili život. Jejich blízcí procházeli kolem hrobů každou neděli cestou na mši a po bohoslužbách se na hřbitově ještě zastavovali sousedé na kus řeči. Že to nebyla setkání vždy jen pietně tichá, ale mnohdy hodně nevázaná, svědčí řada středověkých kázání. I církevní obřady, hlavně v případě velkých svátků, se neomezovaly jen na kostel, ale odehrávaly se i před ním, nebo

v rámci velké části městského prostoru, a spojovaly tak symbolicky sakrální prostor s profánním (ve středověku pašijové hry pořádané před kostelem, počínaje rekatolizačním obdobím misijní kázání a slavnosti Božího Těla). Současně byl kostel místem reprezentace celé městské komunity i jednotlivců. Kostelní věže hlásaly daleko do kraje bohatství města, návštěvníkům jej dávala najevo architektonická úroveň stavby i krásy vnitřní výzdoby. Ta mohla být darem městské obce, jednotlivých korporací i měšťanů, kteří si tak formou zbožného odkazu zajišťovali věčnou spásu. I účast na bohoslužbách nebyla jen aktem zbožnosti, ale i formou setkání se sousedy a prezentací vlastního bohatství i společenského postavení, ať už svátečním oděvem nebo místem v přední lavici vyhrazené nejvýznamnějším občanům města. Kostel byl často místem navázání prvních kontaktů mezi mladými lidmi, jejich setkávání a nakonec i uzavření sňatku před zraky celého farního společenství.

Hluboko do novověku sloužily kostely jako nejpevnější budovy ve městě také jako útočiště nebo schránka drahocností městských i rodinných, popř. jako úložiště městského archivu, který byl v oddělené stojící kamenné stavbě nejlépe chráněn před ohněm.

Všechny tyto funkce rakovnický kostel splňoval. Díky výborně zachovanému městskému archivu i archivu děkanství můžeme velmi dobře sledovat vývoj kostela i měnící se vztah městské komunity i jednotlivců k jejich svatostánku. Vzhledem k množství materiálu se omezíme na starší období, cca do poloviny 19. století, které můžeme souhrnně označit jako

Obr. 1: J. Willenberg, *Pohled na Rakovník*, rytina, rok 1600. Kostel sv. Bartoloměje s opevněním v pravé části města (Muzeum T. G. M. Rakovník, č. 326).

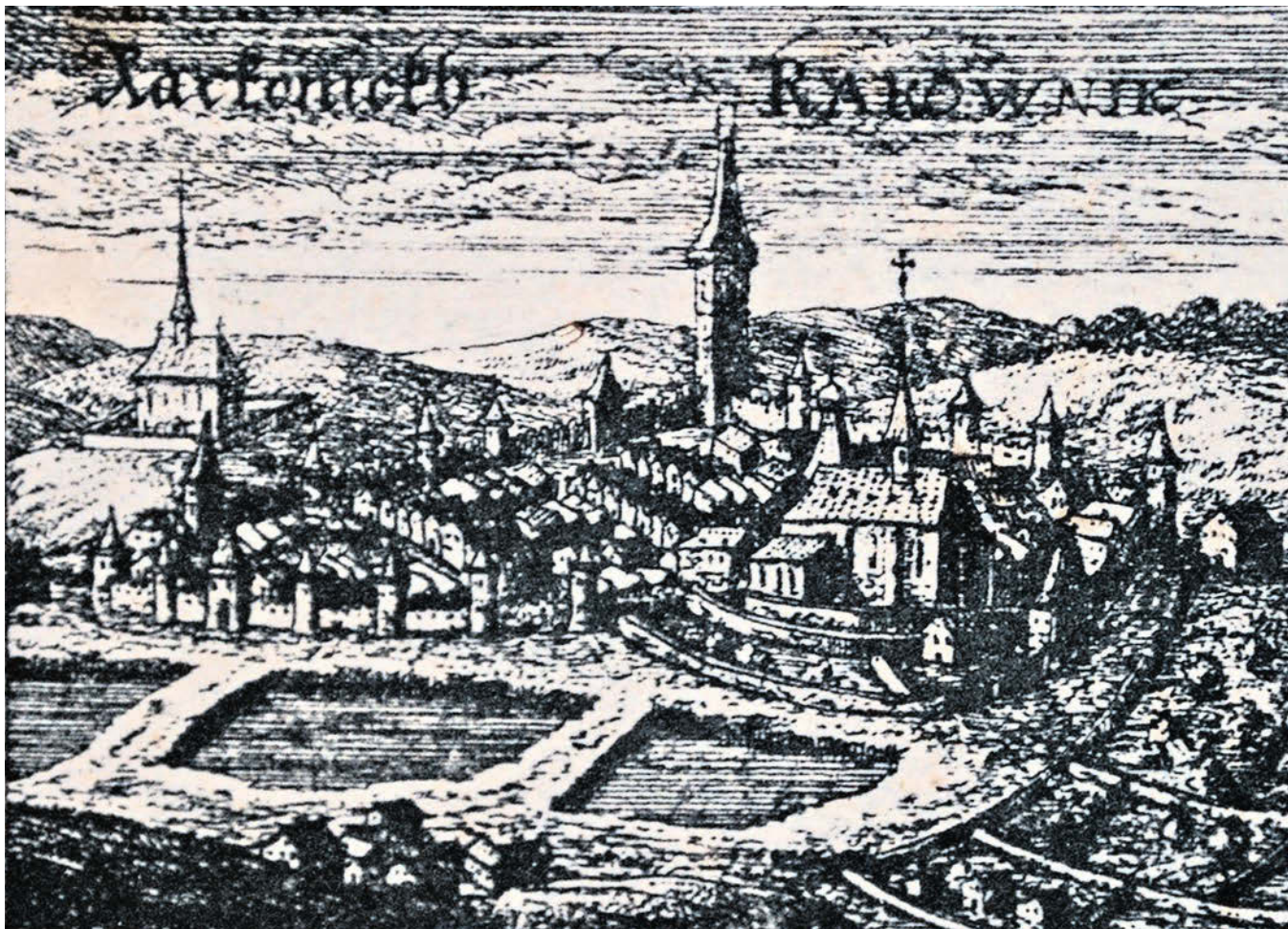
předmoderní. Následující periodu charakterizovanou zejména přestavbou kostela podle návrhu Josefa Mockera ponecháme do samostatného článku.

Předhusitské období

Počátky městského kostela v Rakovníku jsou úzce svázány s počátky samotného města. Původní, předlokační osídlení se zřejmě již před polovinou 13. století nacházelo v oblasti dnešního Zákostelí. Archeologický průzkum zde osídlení prokázal pro mladší fázi první poloviny 13. století, nevěnoval se však samotné budově kostela.¹⁾ Podle nevydaného spisu Jana Rennera stál románský kostel věžovitěho typu na místě dnešní kostelní věže, přičemž se autor odkazuje na závěry Josefa Mockera.²⁾ Zda tomu tak skutečně bylo, popř. jak tento kostelík vypadal, nelze ale archivními prameny prokázat. První zmínka o kostele totiž pochází až z roku 1352, kdy už byl Rakovník lokačně vyměřeným městem tvořeným podlouhlým obdélným náměstím, na jehož východním konci se kostel nacházel, a třemi ulicemi vybíhajícími z náměstí k pozdějším branám. Pouze zástavba kolem kostela si zachovala starší poněkud méně uspořádaný charakter včetně kostelního ohrazení. Na fakt, že Zákostelí bylo vnímáno jako svého druhu centrum města, může odkazovat i skutečnost, že zde byla umístěna první radnice.³⁾

Dataci čerpáme z register papežských desátků, podle nichž měl rakovnický farář platit v roce 1352 pouze 24 gr., v dalších letech pak byla částka stanovena na 1 kopy 12 gr.⁴⁾ Důvodem snížení platu v roce 1352 byl požár, kvůli němuž král faře dvě třetiny platu odpustil. Z tohoto zápisu bývá odvozováno, že vyhořel kostel, stejně tak se ale mohlo jednat pouze o faru. Zdůrazněme, že desátky se platily z benefícia, které sloužilo k výživě kněze a bylo příjmem fary, nikoliv ze záduší, sloužící

cího k údržbě kostela.⁵⁾ Striktní oddělení těchto dvou příjmů však probíhalo právě v tomto období, takže nemůžeme říci, zda k němu právě v Rakovníku už došlo. Odpuštění platu z benefícia by tedy mohlo ukazovat k požáru fary, stejně tak se ale mohlo jednat o požár velkého rozsahu, který poškodil zásadním způsobem i kostel. Podle stavebního průzkumu byl však kostel skutečně postaven ve třetí čtvrtině 14. století, a teorie o zničujícím požáru se tak jeví jako nanejvýš pravděpodobná.⁶⁾ Podle výše papežských desátků placených rakovnickým farářem po celou druhou polovinu 14. století patřila rakovnická fara k těm bohatším. Okolní vesnické farnosti platily většinou od 6 gr. do 42 gr., pouze farář ve Zbečně měl srovnatelný příjem 1 ½ kopy českých grošů. V ostatních děkanátech byly desátky podobné. V předhusitské době se pražské arcibiskupství dělilo z hlediska správy na arcijáhenství, přičemž pražské arcijáhenství čítalo 10 děkanství. Centrem jednoho z nich byl právě Rakovník, což odpovídalo jeho významu v kraji a korespondovalo s poměrně vysokým příjmem místního faráře. Až do roku 1407 však nemusel být rakovnický farář děkanem, ale tuto funkci mohl zastávat kterýkoliv jiný farář sídlící v děkanátu, který požíval úcty ostatních kněží. Děkan totiž byl volen kněžími svého obvodu, a působil pak jako jakýsi prostředník mezi nimi a arcijáhнем. Teprve ve zmíněném roce vydal král Václav IV. privilegium, jímž v souhlasu s pražským arcibiskupem ustanovil všechny příští rakovnické faráře děkany a zdejší kostel děkanským, přičemž podřídil místní pravomoci všechny faráře sídlící v okruhu 2 mil a spadající pod královské patronátní právo. Rozhojnil také podstatným způsobem příjmy rakovnického děkanství.⁷⁾ Na stavebním vzhledu kostela se toto privilegium jistě nijak neodrazilo, přispělo však ke zvýšení prestiže města jako nepochybného správního centra dané oblasti. Větší příjem také činil ze zdejší fary prestižnější prebendu a mohl zvýšit zájem o ni v kruzích

Obr. 2: J. Sandrart, Pohled na Rakovník z lemu mapy Čech, rok 1666. Kostel sv. Bartoloměje v popředí, v pozadí města kostel sv. Trojice se hřbitovem (Muzeum T. G. M. Rakovník, č. 1292).

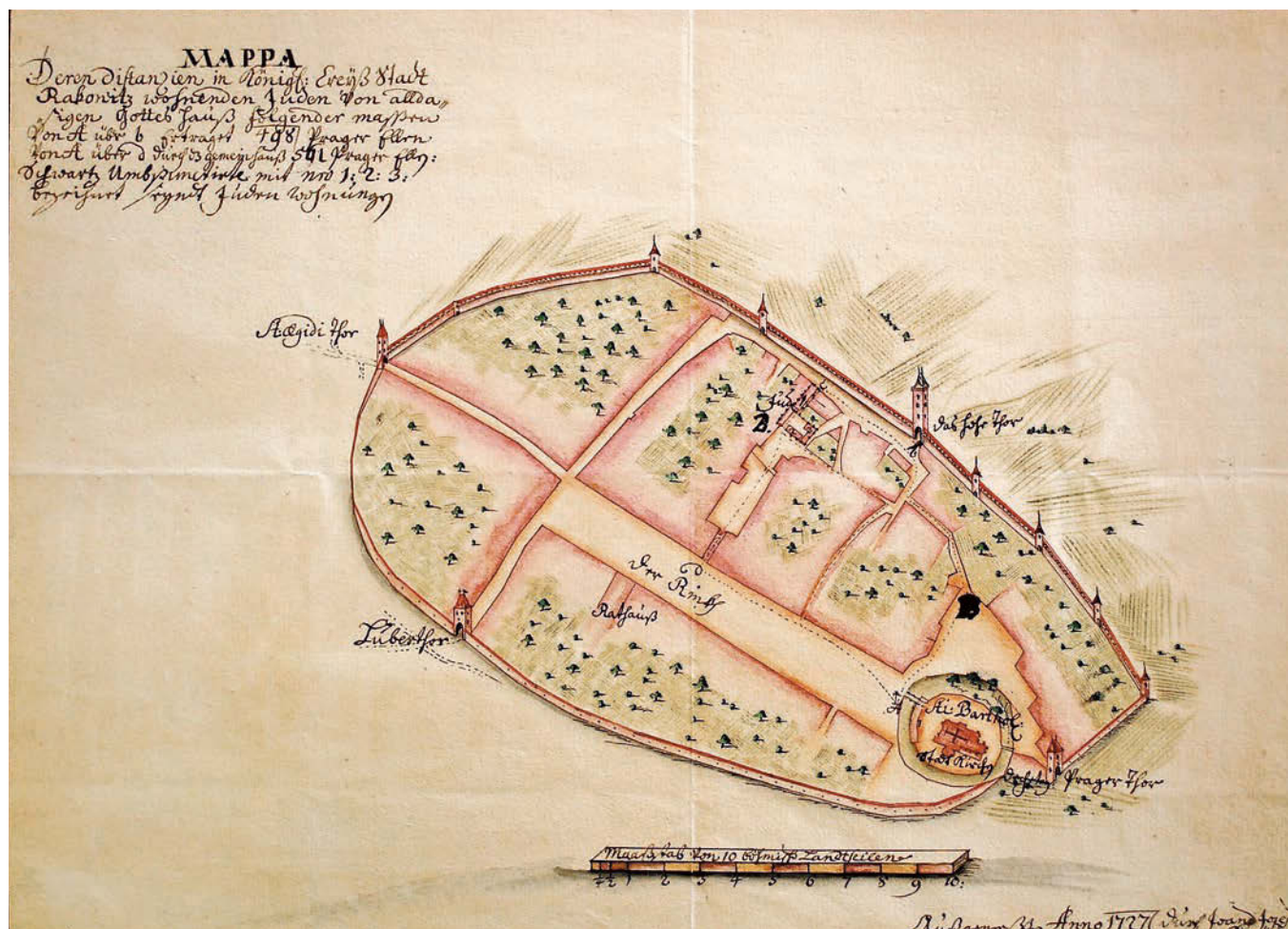
vzdělanějších a ambicioznějších kněží. Na to, aby se tento fakt nějak projevil, však přišlo privilegium příliš pozdě před počátkem husitství a jeho turbulencí.

Dosud jsme se nezmínili o zasvěcení rakovnického kostela. Kostel byl v předhusitské době zasvěcen sv. Mikuláši, podle J. Rennera měl po opětovném vystavění v roce 1352 nést zasvěcení sv. Bartoloměji, které má dodnes. Obě patrocinia se však, snad ze zvyku, měla ještě nějaký čas používat souběžně. V písemných pramenech se ale ve 14. a 15. století užívá pouze zasvěcení sv. Mikuláši, uvedené poprvé v roce 1379, kdy významní rakovničtí měšťané založili v kostele nadaci na konání ranní mše u oltáře Těla Páně.⁸⁾ Toto zasvěcení se pak v pramenech objevuje i v dalších letech, naposledy snad roku 1414, kdy Klára Knotková, velká donátorka rakovnického kostela darovala značnou částku 80 kop českých gr. „*super labore ecclesiae sancti Nicolai Rakonicensis*“.⁹⁾ Naproti tomu patrocinium sv. Bartoloměje je poprvé výslovně zmíněno až k roku 1502.¹⁰⁾ Svátek sv. Bartoloměje měl údajně v Rakovníku mimořádný význam již ve 14. století a od toho bývá v literatuře odvozováno dvojí zasvěcení kostela, z nichž druhé údajně definitivně převládlo po vypálení a opětovném vystavění kostela v roce 1422.¹¹⁾ Pro úctu ke sv. Bartoloměji však v Rakovníku pro předhusitské období nemáme žádný doklad. Podle J. Rennera¹²⁾ svědčí pro svatobartolomějské zasvěcení zpráva o pouti sv. Bartoloměje, při níž šanovský farář prohrál v Rakovníku 3 koně i s vozem. Tato zpráva skutečně existuje, ale nevztahuje se k roku 1414, jak uvádí Renner, ani k roku 1380, jak uvádí František Levý,¹³⁾ ale

k roku 1382. Nemluví se zde vůbec o pouti sv. Bartoloměje, ani o jiné slavnosti, ale pouze o tom, že kněz Petr, syn pana Kratiny, prohrál v létě v Rakovníku 3 koně s vozem v kuželkách – „*ludit globos et delusit tres equos cum curru*.“ Tento zápis neposkytuje jakoukoliv informaci o zasvěcení rakovnického kostela.¹⁴⁾ Patrocinium sv. Bartoloměje lze poprvé nepřímou doložit na konci 15. století, kdy došlo k zásadnější přestavbě kostela. V jejím rámci nechal v roce 1495 mlynář Jiří Novák pořídit dva zvony, z nichž větší byl pojmenován právě Bartoloměj. Následujícího roku byla pořízena nová oltářní archa, jejíž hlavní část nesla cyklus vyobrazení umučení sv. Bartoloměje.¹⁵⁾ Zdá se tedy, že kostel byl zasvěcen pouze sv. Mikuláši a po jeho zničení v roce 1422 a následném vybudování bylo zasvěcení změněno na sv. Bartoloměje. Důvod již zřejmě nikdy nezjistíme. Otázkou také zůstává, zda k tomu došlo při prvních opravách následujících téměř bezprostředně po vypálení, nebo až při rozsáhlejší přestavbě na konci 15. století.

Po celé předhusitské období držel patronátní právo ke zdejšímu kostelu panovník, přičemž jej mohl dle uvážení delegovat. Na místě Karla IV. tak dosazoval kněze k rakovnickému kostelu několikrát následník trůnu Václav.¹⁶⁾ Poněkud překvapivě působí situace z roku 1402, kdy jako faráře do Rakovníka se souhlasem krále vybrali ze svého středu kaplani křivoklátské kaple, načež následně jmenoval panovník vlastního kandidáta. Ve vzniklém sporu křivoklátský kaplan dobrovolně rezignoval.¹⁷⁾

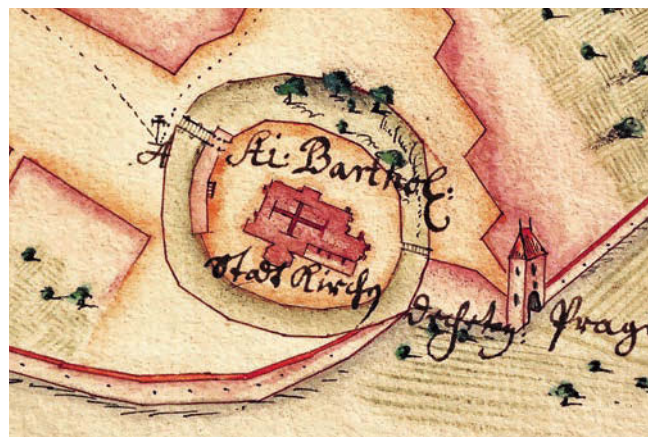
Vzhledem k tomu, že Rakovník byl komorním městem, vystupoval zde panovník jako jakákoliv jiná vrchnost a měš-

Obr. 3: Plán Rakovníka s vyznačením vzdálenosti židovských obydlí od křesťanských svatostánků, rok 1727 (Národní archiv, Sbírka map a plánů, inv. č. 1080, sig. F-X-3/12).

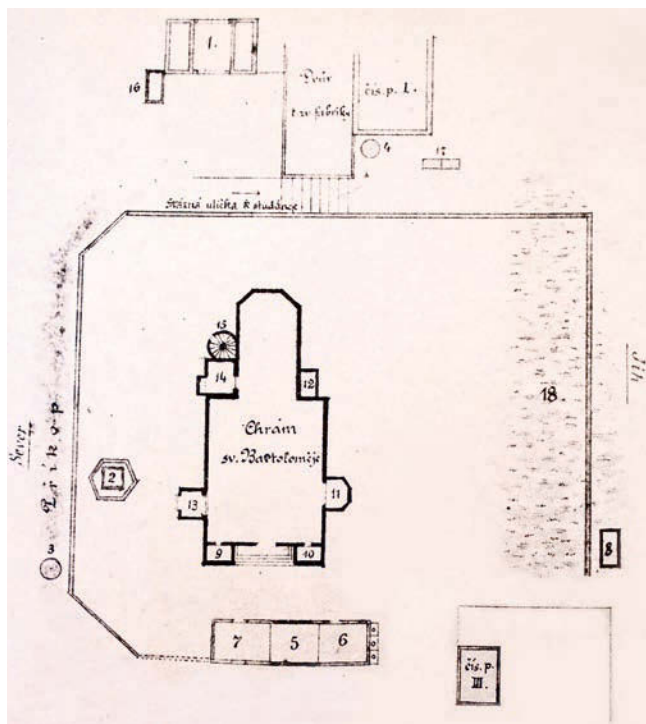
fané zřejmě neměli vůbec možnost do volby svého duchovního pastýře zasáhnout. Naproti tomu případné zřizování bočních oltářů, dosazování kněží k nim, nadace na sloužení mší apod. byly zcela v jejich kompetenci. Měšťané také této možnosti poměrně hojně využívali. Obohacovali tak vybavení kostela o další oltáře a obrazy, zvyšovali počet zdejších duchovních a rozhojňovali množství bohoslužeb, které se v kostele konaly. Nadaci na konání ranní mše u oltáře Těla Páně z roku 1379 jsme již výše uvedli. Je zajímavá nejen tím, že poprvé zmiňuje zasvěcení kostela, ale je současně nejstarší zmínkou o existenci bočního oltáře a speciálních bohoslužeb u něj. Jednalo se o skutečně významný počín pro celé město, neboť jsou zde jako donátoři uvedeni nejen nejbohatší měšťané, dále rychtář, purkmistr a přesešní, ale i celá obec města Rakovníka.¹⁸⁾

Další nadace založené v předhusitském období již byly menší a co do počtu donátorů i soukromější. Z našeho pohledu jsou zajímavé zejména ty, které zakládaly nové oltáře, což byla roku 1400 donace Kláry Knotkovy, Kuneše Tylmana, Bárty a rytíře Sigfrieda z Chříče, zakládající nový oltář sv. Doroty včetně benefícia pro oltářníka.¹⁹⁾ Další z bočních oltářů byl zasvěcen P. Marii a dozvídáme se o něm také k roku 1400, kdy jej založili a následně k němu jmenovali oltářníka titíž měšťané, tedy Klára Knotková, Bárta řečený Hlaváč, Kuneš Tylman a s nimi jakýsi Gebhard.²⁰⁾ V dalších letech se patroni oltáře P. Marie mírně obměňovali, nejsme však schopni říci, zda to bylo zapříčiněno prostou generační výměnou, kdy po původních donátorech přebírali právo jejich dědici, či zda se s patronátním právem

Obr. 4: Detail předchozího plánu zobrazující okolí kostela sv. Bartoloměje s vyznačením mostu vedoucího k náměstí a lávky na opačné straně. Na východní straně směrem k Pražské bráně vyznačena budova děkanství.

jednotlivých oltářů obchodovalo. Vzhledem k tomu, že registra kostelníků jsou zachována až od 15. století, nemůžeme ani říci, jakým způsobem byly oltářní nadace spravovány.²¹⁾ Poslední z bočních oltářů byl zasvěcený sv. Kříži a deseti tisícům rytířů a založili jej společně roku 1405 štedrý mecenáš kostela Sigfried z Chříče, v té době místopurkrabí krávkolátský, Petr Koreš a Petr, rektor rakovnické školy.²²⁾ V roce 1412 už držel patro-

Obr. 5: Situace okolí chrámu podle kroniky F. Malce datovaná k roku 1818, porýzená kolem poloviny 19. století. Vysvětlivky: 1 – Pražská brána, 2 – Velká zvonice, 3 – studna, 4 – studánka „Pod Fabrikou“, 5 – nejstarší část staré školy (dřevěná), 6 – část staré školy z roku 1768, 7 – část staré školy, 8 – chalupa Štecho-vých, 9 – kaple Narození P. Marie do roku 1851, 10 – skryše k uchování monstrancí a kalichů, 11 – kaple Boleslné P. Marie, 12 – kostnice zbořená roku 1815, 13 – sínec, jímž se vchá-zelo do chrámu, 14 – sakristie, 15 – šnek, schody vedoucí na věž, 16 – chalupa strážce brány, 17 – haltěře neb rybí sádka, 18 – močál jazyčky porostlý, čp. I. „Fabrika“ – stará pošta, čp. III. dům Šubertových (SOka Rakovník, Děkaný úřad, Plány sv. Bartoloměje 1882–1896, původní kresba Kronika Františka Malce, s. 18.).

nát jediný měšťan Petr Koreš.²³⁾ Oltáře P. Marie a sv. Kříže se zmiňují ještě v soupisech majetku kostela z let 1706 a 1711.²⁴⁾ Je však otázkou, zda se tak dlouho zachovaly ve své původní podobě. Na počátku 19. století již oltář sv. Kříže v soupisech uveden není (viz k tomu dále.). Nevíme bohužel nic o dalším vybavení kostela ať už obrazy, sochami, bohoslužebnými předměty, rouchy nebo knihami.

Na základě výše uvedených údajů můžeme konstatovat, že zde kromě faráře konalo kněžské povinnosti 5 oltářníků, jestli tu sloužili i další kněží, nelze z dostupných pramenů určit, ale lze to předpokládat. Pro velké farní kostely na přelomu 14. a 15. století se odhaduje počet 15–20 oltářníků a vikářů (pomocníků faráře), pro malé fary 1–2 pomocníci. Je tedy nej-výše pravděpodobné, že při rakovnickém kostele sloužilo více duchovních, než doložený šest.²⁵⁾

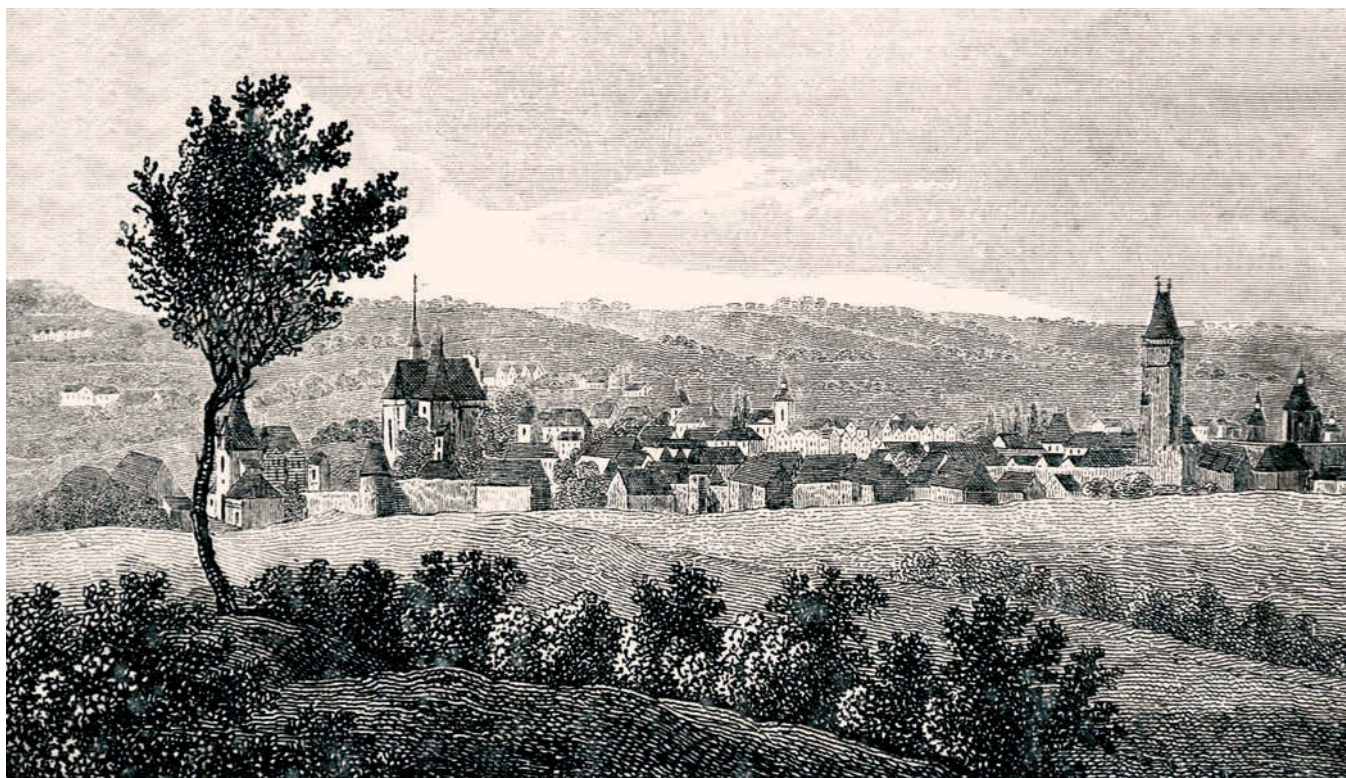
Od husitství po třicetiletou válku

Husitské hnutí se svým obrazoborectvím zřejmě znamenalo konec většiny postranních oltářů i příslušných nadací, stejně jako v tomto období pravděpodobně zanikla většina hmotného vybavení kostela. Jakým způsobem k tomu došlo, zda jednorázovou obrazoboreckou akcí, jaké máme doloženy při vypuknutí husitství v Praze, nebo při vypálení kostela, nelze říci. Válečné

události Rakovník skutečně zasáhly a kostel při nich bezesporu utrpěl škody. K útoku na tehdy ještě neopevněné město došlo v roce 1422, kdy vojsko pražanů obsadilo nedaleký Křivoklát. Po různých peripetiích se velitelem hradu v srpnu tohoto roku stal bývalý místopurkrabí Žibřid z Chříče, doložený ostatně jako patron nejméně dvou z výše uvedených postranních oltářů, stojící teď ale na husitské straně. Zástavní pán Křivoklátu Aleš Holický ze Šternberka spolu s Hanušem z Kolovrat hrad oblehli, načež se Žibřid se svou posádkou přesunul do Rakovníka, jehož kostelního opevnění využil k obraně. Katoličtí páni kostelní tvrz oblehli a dobývali, posádka se následně zachránila útekem do Žatce. Město při tom lehlo popelem a úhony zřejmě dozal i kostel. Poprvé se zde setkáváme s výslovnou zmínkou o existenci kostelního opevnění, které bylo podle kronikáře Bartoška z Drahonice pevnou tvrzí („*fortalicium bonum*“).²⁶⁾ Detailnější popis kostelního opevnění pochází až z počátku 19. století, kdy bylo bouráno, ale lze předpokládat, že se zachovalo v podobě více méně nezměněné. Tehdy sestávalo z ohradní zdi, kolem níž obíhal příkop překlenutý na několika místech můstky a lávkami.²⁷⁾ Tak jej zachycuje i Willenberkova rytina z roku 1600.

O rozsahu škod, které dobývání na kostele zanechalo, nemáme informace, ale vzhledem k tomu, že sem byl již v následujícím roce dosazen kněz, se zdá, že kostel alespoň nějakým provizorním způsobem fungoval i nadále.²⁸⁾ Následovaly postupné opravy a údržba, kterou odráží městská kniha obecních příjmů a vydání. Začíná však až rokem 1436, takže nelze říci, jakým způsobem byl kostel opraven bezprostředně po poškození. Zápisy jsou navíc poměrně stručné a neobsahují přesnější specifikaci prací, za něž město platilo. Rozsah prací lze tak odvodit pouze z výše vyplacené částky. Zpočátku na kostele probíhaly jen drobné opravy, jež odráží např. platba 8 gr. „*dělníkom pracujícím na kostele*“ v roce 1440. Větší práce proběhly v roce 1450 a podle převažujících platů tesařům lze odhadovat, že se jednalo zejména o opravy krovů.²⁹⁾ V této době mohlo také dojít k rozhodnutí přejít od drobných oprav k větší rekonstrukci. To se snad může skrývat za krátkou notickou v rejstříku berně, podle níž konšel vydali Hanuši Luženskému 2 gr. za jeho cestu „*na hrad ku pánom o kostel, aby jej dělali*.“ Tedy za jeho cestu na Křivoklát, kde se snad snažil vyjednat s úředníky nebo zástavním pánem panství Alešem Holickým ze Šternberka podporu na výstavbu kostela.³⁰⁾

Stavba pokračovala velmi dlouho, či spíše probíhala v několika etapách zachytitelných však písemnými prameny jen vágně. Odpovídalo by to finanční situaci Rakovníka, který rozhodně nepatřil mezi bohatá města a velký stavební projekt musel městskou pokladnu značně vysilovat. Na rozdíl od královských měst s rozsáhlými pozemkovými majetky, nevlastnil Rakovník v této době žádné poddanské vesnice (Všetaty a Senomaty získal až na přelomu 16. a 17. století) a musel spoléhat jen na příjmy z trhů, prodeje piva apod. Zádušní příjmy, tedy samotný majetek kostela, byly např. desetkrát menší, než tomu bylo v případě nedalekého Slaného.³¹⁾ Současně však rostla prestiž Rakovníka, který se s celým křivoklátským panstvím vrátil v roce 1453 zpět do panovnické držby. Všichni panovníci až do nástupu Habsburků se snažili o rozkvet své domény, což se v případě Rakovníka projevovalo potvrzováním starších a udělováním nových privilegií. Řada z nich byla hospodářského charakteru a znamenala pro město výrazné zvýšení příjmů, další, jako udělení městského znaku a právo pečeti nejprve zeleným a posléze červeným voskem, byla ryze prestižní záležitosti.³²⁾ Růst prestiže a sebevědomí se pak odrážel i v ohotě městské obce financovat rozsáhlé stavební projekty, jimiž byly nejprve přestavba kostela a posléze vybudování městského opevnění

Obr. 6: Anonym, celkový pohled na město od severovýchodu, rytina, 19. století (Muzeum T. G. M. Rakovník, č. 683).

s věžovými branami. Na všech těchto stavbách město současně prezentovalo svou nově nabytou prestiž pomocí výrazně umístěných městských znaků, popř. znaků jednotlivých městských cechů.

Práce na kostele ve větším měřítku začaly v roce 1450, kdy se v rejstříku berně začínají častěji objevovat výdaje pro jednotlivé řemeslníky „na díle kostelním“ a za dovoz stavebního materiálu, zejména dřeva a hlíny. Kamenické práce byly svěřeny mistru Janovi z Loun, který v Rakovníku získal i dům.³³⁾ Přestavby se dočkala věž se sakristií a přilehlý presbytář spojené dodnes zachovanými dveřmi v půlkruhovitě zaklenutém portálu s pravoúhlou římsou opírající se na každé straně o profilovanou konzolku zakončenou lilií. Samotné dveře jsou pobity úhlopříčně vedenými plechovými pásy. V takto vzniklých polích se střídají motivy orlice, českého dvouocasého lva, okřídleného draka a jelena, v nejvyšším středovém poli je pod korunou iniciála G jako monogram krále Jiřího z Poděbrad. Při obnově kostela bylo zřejmě s využitím starších obvodových zdí vybudováno trojlodí s převýšenou střední lodí bez přímého osvětlení. Všechny tři lodě jsou zaklenuty křížovou klenbou.³⁴⁾ J. Renner vyslovil domněnku, že právě v průběhu této přestavby byla osa kostela přizpůsobena ose náměstí, a tím vznikla situace, kdy se půdorys chrámu v místě vítězného oblouku lomí. Ze stejného důvodu mají i boční lodi nestejný tvar a velikost.³⁵⁾

Na západní portál došlo až po poměrně dlouhé době v roce 1514. Po jeho stranách byly osazeny sloupky ukončené na místě hlavic štítky s korunovaným W jako monogramem krále Vladislava II. Nad profilovaným ostěním byl osazen tesaný letopočet 1514 a nad ním jako výraz hrdosti nad povznesením města nedávno získaný erb se dvěma ozbrojenci jako štítonoši po stranách.³⁶⁾

Výstavba kostela pokračovala ještě v dalších letech, kdy už ji můžeme detailně sledovat díky podrobné knize městských počtů.³⁷⁾ Podle ní pracovali na kostele tesařský mistr

Vávra, žatecký kovář Říha a hlavně mistr kameník Chochol (Chochola), který spolu s mistrem Vítem budoval i rakovnické brány.³⁸⁾ V téže době (r. 1515) navíc město získalo od panovníka privilegium, podle něž smělo lámat kámen ve skále u rybníka v Hlavačově pro účely městských staveb.³⁹⁾ Kámen byl zřejmě používán především na výstavbu nového opevnění, není však důvodu se domnívat, že by nebyl využit i na výstavbu kostela.

V roce 1519 vystavěl mistr Chochol „šnek u kaple“ a vytesal a osadil „dva stupně u dveří do kostela“. Dále dohlížel na vybílení kaple a osadil stupně pod křtitelnicí.⁴⁰⁾ Je zajímavé, že za „dílo krůvku nad šnekem“ se mistru tesaři Datelovi platilo až v roce 1526, „vokeničky do šneku“ zhotovil a osadil zámečník v roce 1522.⁴¹⁾ V roce 1523 postavil mistr Datel sanktusovou věžičku, „kterou mu páni (radní) přidati řekli“. ⁴²⁾ Na přelomu let 1524–1525 byl vybudován u kostela „sínec“ – předsíň u bočního vchodu. Již před tím zde byla dřevěná předsíň, kterou museli nejprve tesaři zbourat, následně vystavěl novou mistr Vít.⁴³⁾

S výstavbou kostela souviselo i vybudování nové zvonice. Do té doby byly menší zvony zavěšeny přímo v kostelní věži, pro větší byla zřízena dřevěná zvonice v sousedství kostela. Ta však už na počátku 16. století přestávala sloužit a při zvonění se kývala. Navíc v roce 1495 nechal mlynář Jiří Novák ulít u zvonáře Jiříka, syna Jakubova z Nového Města pražského dva nové zvony Bartoloměje a Václava, které sice byly na starou zvonici zavěšeny, ale ta neunesla jejich váhu.⁴⁴⁾ Nejprve město přistoupilo v roce 1516 k opravě staré zvonice, znovu v roce 1522 a 1523, ale za několik let zvonice dosloužila úplně.⁴⁵⁾ V roce 1525 tesařský mistr Datel starou zvonici strhnul a na jejím místě v následujícím roce vystavěl novou, k níž podezdívku zhotovil mistr Vít. Kovové součástky k zavěšení zvonů zhotovil z cáhlovského železa místní mistr kovář Václav Chlubna. Na závěr byla na zvonici umístěna korouhev.⁴⁶⁾ Nicméně již v roce 1530 potřebovala zvonice další opravu.⁴⁷⁾

Obr. 7: Celkový pohled na kostel přes náměstí (od západu), průčelí kostela zakrývá budova staré školy, vlevo od kostela zvonice, za ním patrná Pražská brána, foto 1867 (Muzeum T. G. M. Rakovník, č. 1031).

Současně s posledními pracemi na kostele bylo upraveno i jeho okolí. Především se jednalo o údržbu kostelního opevnění, které bylo zřejmě vnímáno stále jako potřebné, přestože současně už vyrůstaly i hradby obepínající celé město. Zásadní údržby se dočkaly příkopy, které byly vyčištěny, snad i prohloubeny a město v nich nechalo zříditi haltyře pro chov ryb.⁴⁸⁾ Napájeny byly vodou ze studánky v blízkosti fary, která existovala ještě v 19. století a byla označovaná jako „studánka pod fabrikou“. Další studna byla v suchém příkopu na sever od kostela. (viz obr. 5) Na vnitřní straně příkopů se nacházela zeď s baštami, z nichž nejméně jedna byla uzavíratelná a sloužila v době oprav kostela k uložení šindele. Zdi se dostalo oprav v roce 1527.⁴⁹⁾ Opevnění obkružovalo kostel se hřbitovem po jižní straně a zvonici na straně severní, dále školu před průčelím kostela směrem k náměstí.⁵⁰⁾ Přes příkop vedl most, který se nejprve dočkal opravy,⁵¹⁾ ale posléze byl v roce 1522 zbořen, postaven znovu a opatřen dřevěným dlážděním a zábradlím.⁵²⁾ U vstupu na most byla zřejmě branka, k níž zámečníci dodali zámek.⁵³⁾ O šetrnosti typické pro předmoderní období svědčí fakt, že starý most byl použit na vytápění školy, přičemž na zpracování dřeva se podíleli sami žáci, kteří za to dostali následně i plat.⁵⁴⁾ V blízkosti kostela vedla přes příkop lávka a další byla u „kněžského domu“.⁵⁵⁾ Lávka u kostela byla zdvihací, o čemž svědčí opakované platby za „provaz ke zdvihání a spouštění lávky u kostela“.⁵⁶⁾ Cestu ke vchodu do kostela nechali radní vydláždit, jak je patrné ze zápisu o platbě za „kamení udělání přes cestu u kostela“ v roce 1519.⁵⁷⁾

Zatímco běžní obyvatelé města nacházeli místo k poslednímu odpočinku na hřbitově u kostela, byli bohatí a významní měšťané i šlechtici z okolí pohřbíváni přímo v kostele. Této pocty se dostávalo především měšťanům, kteří prokázali významné

služby městu, a štedrým dárcům, kteří přispěli na stavbu kostela a jeho vybavení. Pod kostelní podlahou byly k tomuto účelu zřizovány jednotlivé „sklípky“ zakryté náhrobním kamenem. Těch bylo nakonec tolik, že je bylo nutno v roce 1567 odstranit a podlahu vyrovnat.⁵⁸⁾ Pohřbívání v kostele ale pokračovalo i nadále. Měšťané si je pojišťovali zbožnou nadací, nejčastěji částkou alespoň 10 kop míšeňských grošů, ale pohřební místo v kostele nešlo jednoduše koupit. Záleželo na souhlasu městské obce a celkových zásluhách žadatele.⁵⁹⁾ Původní hřbitov přestal během 16. století vyhovovat, takže byl v roce 1575 založen nový za městem, kde byl v roce 1585 vybudován i hřbitovní kostel Nejsvětější Trojice. Hřbitov ve městě však fungoval dál. Své mrtvé zde ukládaly staré měšťanské rodiny, které tu měly hroby. Na dlouhou dobu byl tak nový hřbitov vnímán jako pohřebiště pro chudé.⁶⁰⁾

Zádušní odkazy a zbožné nadace byly i v pohusitském období základem jmění kostela a způsobem, jak vybavit jeho interiér. Za husitství se obyvatelé Rakovníka přiklonili k utrakvistu, během 16. století pak k luteránství a někteří z nich i k Jednotě bratrské, město jako celek se však nikdy neobrátilo k žádné z radikálnějších protestantských konfesí.⁶¹⁾ Měšťanům tedy nevadily obrazy v kostele a zbožné nadace, zajišťující dárce spásu, měly v jejich myšlenkovém světě stále své místo. Donátor se jejich prostřednictvím snažil zajistit spásu duše sobě i svým blízkým a smýt svoje hříchy. Darování obrazu či celého oltáře mohlo být stejně tak výrazem úcty k oblíbenému svatému, jako poděkováním za uzdravení, či vyslyšení modliteb. Jistou roli hrála i reprezentace rodiny či jednotlivce.⁶²⁾ V roce 1490 byla takto do kostela pořízena nová, dodnes dochovaná křtitelnice. Její víko však bylo časem zničeno a roku 1591 pořízeno znovu. Křtitelnici darovala měšťanka Kateřina Kotlíková

a odlil ji rakovnický konvář Matouš Flemík.⁶³⁾ Již výše jsme zmínili dar mlynáře Jiříka Nováka, který nechal v roce 1495 odlít dva velké zvony: Bartoloměje, zvaného později Žebrák a Jiřího, překřtěného na Václava, pro nějž musela být později postavena nová zvonice. F. Levý uvádí, že Bartoloměj byl v té době pátým největším zvonek v Čechách.⁶⁴⁾

Jako donátor vystupovala nadále i obec. Hlavní oltář zasvěcený svatému Bartoloměji byl pořízen na obecní náklady v roce 1496 za značnou sumu 150 kop míšeňských grošů. Ústřední obraz zavírací vyřezávané archy představoval sv. Bartoloměje, na postranních křídlech byly umístěny výjevy ze života P. Marie a Pašijového cyklu: Zvěstování, Narození Ježíše, Obřezání Páně, Příchod Tří Králů, Kristus v Getsemanské zahradě, Kristus před Pilátem, Korunování Ježíše trním a Ukřižování. Gotický oltář byl později nahrazen barokním a jednotlivé desky pak byly až do konce 19. století rozvěšeny na stěnách presbytáře. Ústřední obraz se ztratil.⁶⁵⁾ Na obecní náklady byla také pořízena kamenná kazatelna připisovaná, nikoliv bez výhrad, Matěji Rejskovi, na jehož autorství odkazují iniciály M a R vyryté na vstupní brance.⁶⁶⁾ I zde se v čelní poloze prezentuje znak města jako hlavního donátora. Rakovník sice zůstával komorním městem, rozhodování o obsazení místní fary i kostelním jmění však již zcela převzala městská obec. Na panovníka tak v kostele odkazují už jen skromně pojaté iniciály na dveřích do sakristie a u hlavního vchodu, zatímco násobně větší městský znak umístěný na nejviditelnějších místech dokládá rostoucí sebevědomí bohatnoucího města.

Kromě hlavního oltáře se v kostele nacházel ještě oltář literátského bratrstva, těšící se mezi měšťany velké oblibě (k tomu ještě v dalším textu), oltář sv. Josefa darovaný rodinou soukeníka a radního Jana Rejčka a oltář sv. Václava opatřený z nadace asi nejvýznamnější rakovnické rodiny Rubinů.⁶⁷⁾ Další oltář neznámého zasvěcení nechala zřídit Justýna Bušková z Hořešovic.⁶⁸⁾

Odkazy ve prospěch kostela byly běžné i v dalších letech, a to jak finanční, tak hmotné, jako v případě Jiříka Šlovského ze Slovic, který v roce 1576 daroval „instrument muzický, který regál slove“ (varhany).⁶⁹⁾ Umístěny byly zřejmě na původním kůru nad kaplí, který však nebyl praktický. Podle J. Rennera se uvažovalo o výstavbě nového kůru při západní stěně kostela, kde by bylo možno varhany pohodlněji umístit, ale nikdy k tomu nedošlo.⁷⁰⁾ Některé finanční odkazy byly určeny přímo na nákup určitých potřeb pro kostel, nejčastější byl nákup vosku na svíčky, mouky na hostie nebo mešního vína.⁷¹⁾ Toho byla ostatně v utrakvistickém Rakovníku, kde bylo obvyklé přijímání pod obojí, značná spotřeba.⁷²⁾

Rada odkazů směřovala přímo k opravám, údržbě nebo zlepšení kostela. Zmíněná Justýna Bušková z Hořešovic byla v roce 1502 dárkyní zdaleka největšího zádušního odkazu, když nechala kostelu připsat 2 dvory v Hříškově se vším příslušenstvím.⁷³⁾ Z jeho výnosu měl být kostel opravován a v suché dny měla být čtena mše vždy u oltáře, který nechala Justýna Bušková zřídit. Milodary vybrané během této mše se měly také použít výhradně na opravy kostela. V roce 1561 odkázala Kateřina Vrbíková 1 ½ kopy gr. na opravu kostela,⁷⁴⁾ z roku 1573 pochází dar na „zvonici a vosk“, ⁷⁵⁾ v roce 1578 darovala Barbora Rafflová 10 kop míšeňských gr. „na skla“ do kostela, Dorota Hošmanová 20 kop gr. „na krucht“, Matěj Tyčka 30 kop gr. míšeňských na okna a na kostnici a Jiří Šticha v roce 1618 30 kop gr. „na mříž“. ⁷⁶⁾ O některých opravách a úpravách na kostele se zřejmě dlouho uvažovalo, takže ve městě bylo známo, že jsou potřeba a dříve či později se k nim přistoupí. Někteří dárci tak věnovali prostředky právě na takové budoucí práce: Matouš Štantovský odkázal v roce 1618 „na mříži, kdyžby

Obr. 8: Pohled na průčelí kostela od severozápadu. Kříž před kostelem nahradil „kapli za mrtvé“, zbořenou v roce 1851, foto kolem 1860 (Sbírka arch. Chalupníček, fotoarchiv NPÚ GnŘ, sig. N020503).

se dělala“ 15 kop míšeňských gr. a Apolena Mařková roku 1617 „na opravu skel při velikém oltáři, když by koli pan purkmistr a páni je dali spravovati“. ⁷⁷⁾ Naopak jiné dary mohly směřovat k provedení prací, které donátor považoval za potřebné, aniž by čekal na rozhodnutí obce. V roce 1574 darovala Anna Petříčková sumu 60 kop míšeňských gr. na vybílení chrámu, což bylo hned v roce 1575 také provedeno. Běžná údržba budovy vnímaná dnešní optikou jako banalita, byla ve své době natolik významným počinem, že našla své místo i v zápiscích městské kroniky jako jediný záznam k danému roku. ⁷⁸⁾ Na počátku 17. století nechala Alžběta Hanflová z Randatu postavit na svůj náklad „sínec pro šestinedělky“, přiléhající k levé chrámové lodi, na spásu duše své a Anny Střípkové. Předsíní sloužila ke slavnostnímu uvedení šestinedělek po skončení tohoto období do chrámu po vzoru Panny Marie. V předsíni šestinedělka, většinou v doprovodu ostatních žen obce, čekala se svíce v ruce na kněze, který ji pak obřadně uvedl zpět do společenství věřících. Zbourání sínice v roce 1885 svědčí o zániku tohoto zvyku v Rakovníku. ⁷⁹⁾

Poněkud paradoxně vyznívá možnost darovat k záduší podané, jako to v roce 1576 udělal David Krynych z Hlavačova. Ten daroval oltáři literátského bratrstva 3 podsedky, kteří platili dohromady pololetního platu 17 gr. 1 d. Literátské bratrstvo se tak stalo jejich vrchností a odvádělo z těchto podsedek zemskou berni jako každý jiný feudální vlastník. ⁸⁰⁾

Obr. 9: J. Balling, Rakovnický kostel před zbořením sousední školy, olej na plátně, 1884–1885 (Rabasova galerie Rakovník, sig. 0-109).

Zádušní majetek spravovali kostelníci – městem volení úředníci, obvykle členové městské rady, kteří si k tomuto účelu vedli dodnes částečně zachované účetní knihy.⁸¹⁾ Kostelníci v Rakovníku i jiných městech byli většinou dva, volení na rok a poté skládající účty městské radě. Značnou část příjmů tvořily výše uvedené zbožné nadace a úroky z pozemkového majetku, hlavním příjmem kostela ale byly peníze z městského rozpočtu

a plat od jarmarečních úředníků. Dále do pokladny záduší plynuly platy za bohoslužebné úkony, např. zvonění při pohřbech a zisky z vlastních podnikatelských aktivit, jako byl např. prodej dřeva ze zádušního lesa. Na přelomu 16. a 17. vzrostly příjmy kostela až na 300 kop gr. míšeňských, což však ve srovnání s desetinásobnou částkou v nedalekých Lounech nebylo nijak horetní sumou. Na straně vydání se nejčastěji objevují potřeby

pro bohoslužby, jako byl nákup vosku, mešního vína, mouky na hostie, kadidla, údržba kostelního prádla, drobné opravy a úklid kostela. Financování kostela a fary nebylo v předbělohorském Rakovníku odděleno, takže kostelníci vydávali také peníze na opravy fary a spravovali i městskou školu.⁸²⁾ Městská rada tak měla úplnou kontrolu nad místními církevními záležitostmi a financemi, což odpovídalo husitskému požadavku chudé církve, kde kněží měli být pouze služebníky božími a nikoliv správci majetků.⁸³⁾

Na rozdíl od předhusitského období sloužili v období předbělohorském v Rakovníku pouze dva duchovní – děkan a kaplan. Vhodné osoby navrhovala městská rada, která své návrhy předkládala ke schválení pražské konsistoři podobojí. Pro výživu děkana, kaplana a také školních oficiálů sloužil plat dvou kop míšeňských gr. měsíčně, vyplácený z městské pokladny, a dávky z Huťského mlýna. Finanční zabezpečení bylo postupně navyšováno a obohaceno ještě o přesně stanovenou dávku naturální.⁸⁴⁾ Naproti tomu pozemky patřící původně k beneficiu byly v roce 1494 pronajaty měšťanům.⁸⁵⁾ Kromě toho dostávali duchovní platy z bohoslužebných úkonů, jako byly svatby a pohřby, a při svátcích nejrůznější „pocty“ – většinou naturální dary (ryby, pivo, víno, pečeně nebo koláče) od městské rady, různých korporací a jednotlivých měšťanů. V letech 1556 a 1559 polepšil příjmy duchovních na žádost městské obce panovník. Nejprve se jednalo o část vinného ungeltu, z nějž si město smělo ponechat 10 gr. z každého sudu a následně odpustil Ferdinand I. městu 20 kop gr. ročně z úroku odevzdávaného na Křivoklát.⁸⁶⁾

Významné postavení v duchovním životě města měla dvě literátská bratrstva, starší latinské, existující od počátku 16. století, a mladší české, vzniklé někdy v polovině 16. století. Smyslem jejich existence bylo doprovázet liturgii hudbou a zpěvem a k tomuto účelu byly v koutech mezi zdmi bočních lodí a průčelní zdi kostela zbudovány dva kůry, pro každé bratrstvo jeden.⁸⁷⁾ Podle J. Rennera se jednalo o nevysoká podla na „dřevěných zdech“, ohrazená dřevěným vyřezávaným zábradlím, s přístupem po dřevěných schodech. Vlevo se nacházel kůr latinský, vpravo český. Pro členy bratrstev, kteří se neúčastnili zpěvu, byly pod kůry vyhrazeny lavice. Také ty byly pořizovány ze zbožných odkazů, např. v roce 1553 upsal Tomáš Rousek 6 kop gr. „na lavici pod český kůr“.⁸⁸⁾

Bratrstva přežila Bílou horu i rekatolizační období a podle inventárních popisů kostela zachovaných z počátku 18. století vlastnila množství hudebních nástrojů zcela dostatečné pro středně velký orchestr. Jmenujme varhany, pozitiv, několik druhů bubnů, housle, violy, basy, pozouny, lesní rohy a flétny.⁸⁹⁾ Poměrně početný je také soupis zpěvníků, ročníků, kancionálů a žaltářů, z nichž nejceněnější byl iluminovaný dvojdílný graduál, kde je portrétoována řada členů literátského bratrstva, předních měšťanů a dobrodinců kostela. Graduál zhotovený mezi léty 1594–1596 písařem Jakubem Špačkem Hradeckým ze Starého Města pražského financovala přední rakovnická rodina Rejčkových a Jan mladší Gryll z Gryllova, druhý manžel Lidmily Rejčkové. Na jednotlivé iluminace přispěli významní měšťané a cechovní korporace.⁹⁰⁾ Právě na přelomu 16. a 17. století se literátské bratrstvo těšilo největšímu rozkvětu, kdy jeho členy byli intelektuálové a humanisté zabývající se nejen hudbou, ale i literární činností, z nichž je potřeba zmínit minimálně Jana st. Grylla z Gryllova a jeho syny Jana ml., Pavla a Matyáše.⁹¹⁾

Členové bratrstva nechali v kostele zřídit už dříve zmíněný bratrský oltář, při němž se konaly bohoslužby zvláště za členy bratrstev a jejich blízké. Ti také nejčastěji oltáři odkazovali peníze i hmotné dary. Oltář byl pořízen v roce 1518, kdy měst-

ská rada platila „1 kopu gr. na bratrskéj oltář od malování panu Tichavovi“.⁹²⁾ V téže roce odkázala Barbora Tylmanka 2 kopy gr. na nákup vosku pro bratrský oltář a Barbora Havlíková 5 kop gr. na zřízení téhož oltáře. O rok později odkázal ve prospěch oltáře Zak Bradáčovic ložní prádlo a 20 kop míšeňských gr., navíc pak 10 kop míšeňských gr. „na kruchtě mezi literáty na nedostatky jejich“.⁹³⁾ Odkazy ve prospěch bratrského oltáře pak následovaly i v dalších letech, takže se z něj stalo bohaté záduší, organizačně oddělené od záduší kostelního.⁹⁴⁾ Literáti měli vlastní představené, zvané „starší“, nebo „přední úředníci“, kteří byli většinou čtyři. Ti řídili veškeré záležitosti bratrstva včetně finančních a majetkových, vybírali a platili také kantora (ředitele kůru), který vedl veškerou hudební produkci.⁹⁵⁾

Úroveň hudebních produkcí bratrstva byla zřejmě vysoká, takže jeho členové nedoprovázeli pouze liturgii, ale byli zváni i ke světským příležitostem, jako byly svatby ve šlechtických rodinách v okolí Rakovníka.⁹⁶⁾ V průběhu 18. století ale bratrstvo, stejně jako tomu bylo i v jiných městech, upadalo. Nakonec byla literátská bratrstva zrušena výnosem císaře Josefa II. z roku 1784 a jejich majetek byl vložen do školského fondu. Po smrti Josefa II. bylo nařízení zrušeno, ale bratrstva už nikdy nebyla obnovena v bývalém rozsahu. V Rakovníku došlo k obnově v roce 1828, ale hudební produkce bratrstva – zpěv rorátů podle rakovnického graduálu a latinské hodinky ve svatém týdnu – měly údajně velmi nízkou úroveň. Bratrstvo vydrželo až do 60. let 19. století, kdy jejich zpěv označil rakovnický kronikář Ferdinand Malec za „vřeštění“, před nímž ředitel realky a hudební skladatel Michal J. P. Martinovský uprchl do sakristie a odmítal s jejich doprovodem nadále sloužit mše. Děkan následně zabavil bratrstvu kancionály, odevzdal je na radnici a tím jeho činnost de facto ukončil.⁹⁷⁾

V úvodu jsme se zmínili, že farní kostely, jako nejpevnější stavby ve městě, často sloužily jako svého druhu trezory, kam se ukládaly městské pokladny a archivy. Pro tento účel byly v kostelích zřizovány různé komory, většinou umístěné v patře s vlastním přístupem z vnitřní části kostela, opatřené mohutnými dveřmi. Obecní cennosti tu byly chráněny nejen před zloději, ale díky masivním zdem a obvykle osamoceně poloze kostela i před požáry.⁹⁸⁾ Stejným způsobem zajistili měšťané obecní cennosti a archiv i v Rakovníku, kde byl v roce 1548 postaven „šnek při kostele velkým“ na jižní straně hlavního vchodu u západní zdi.⁹⁹⁾ Původně se zde údajně nacházel boční portál s datací 1519 na ostění. Přístavek se uzavíral trojími železnými dveřmi se silnými zámky a závory, přičemž přístup byl pouze z kostela. Tato tzv. „skryš“ měla údajně existovat ještě v 19. století, kdy byl rakovnický historik F. Levý svědkem jejího zboření.¹⁰⁰⁾ Zůstává otázkou, jestli byl šnek hned od počátku určen k uložení cenností. Ještě v roce 1568 sloužil totiž jako městská pokladnice „sklep na rathauze“, který však byl v uvedeném roce vyloupen. Další pokus o vykradení obecní pokladny se odehrál již v roce 1571, kdy „Ondřej Tobiášek, jsa žádostivý peněz, dal se v kostele zamknouti a v noci šnek obecní, který pan purkmistr a páni tu při kostele mají a v něm peníze, majestáty a jiný věci chovají, loupiti počal.“ Záměr se ale nezdařil, protože zloději se nepodařilo zdolat železné dveře. Nová pokladnice evidentně posloužila dobře.¹⁰¹⁾ Skutečně vykradena byla skryš až při vpádu švédských jednotek v červenci 1634. Vojáci zřejmě přesně věděli, kde mají cennosti hledat, takže vylomili dveře šneku, kde bylo v té době uloženo kromě městské a sirotčí pokladny také 20 kalichů a dalších bohoslužebných předmětů a zejména pokladna s vybranou královskou berní, kterou si zde uložil císařský výběrčí Jan Kavan.¹⁰²⁾ Srovnáme-li inventáře kostela pořízené v roce 1634 ještě před vykradením a v roce 1636

Obr. 10: K. Liebscher, Kostel se zvonící od východu, kresba, nedatováno, po roce 1886 (Rabasova galerie Rakovník, sig. K-009).

u příležitosti předání kostelnického úřadu, zjistíme, že kromě drahocenností ve „skryšii“ se vojáci předmětů uložených v kostele a sakristii prakticky nedotkli.¹⁰³⁾ Zdá se tedy, že věděli nejen o zvyklosti zřizovat městské pokladnice v kostelích, ale pravděpodobně i o značném množství peněz, které bylo konkrétně v rakovníckém kostele uloženo.

K mnohem horšímu vyplenění kostela došlo v říjnu roku 1639 od švédských vojáků, kteří „ani chrámu Páně nešanovali, z oltářů antipendy a jiných ornamentů, ornátů pobrali, varhany zkazili, trub z nich vytahali a stočili, graduále a antiфонаře ... i majestáty a privilegia roztrhali. Nad to kolik hrobů mrtvých těl v kostele otevřít se opovážili, a když nic při nich nalezeno nebylo, je zbodali a kostel všecek zkopali.“¹⁰⁴⁾

Oprava varhan proběhla již v roce 1640, kdy byla měšťanu Šimonu Časlavskému uložena za cizoložství pokuta 15 kop míšeňských určených právě k tomuto účelu.¹⁰⁵⁾ Takový trest je zajímavým příkladem financování kostelních oprav a potřeb, s jakým se setkáváme i v jiných farnostech,¹⁰⁶⁾ v Rakovníku je však doložena ojediněle.

Od poloviny 17. do poloviny 19. století

Obnova kostela a jeho vybavení přišla po skončení třicetileté války, kdy také arcibiskupství v rámci snahy o konsolidaci poměrů v diecézi zjišťovalo, jaký je stav kostelů v jednotlivých farnostech. V rámci tohoto šetření byl v roce 1677 pořízen soupis majetku rakovníckého kostela, z něž vyplývá, že ke kostelu patřily v té době 3 velké zvony – sv. Bartoloměj, sv. Václav a sv. Dominik, 2 střední zvony a 2 malé zvonky. Přímo v kostele se nacházel hlavní oltář sv. Bartoloměje, menší zasvěcený P. Marii, stojící v koutě vpravo od hlavního oltáře a 5 dalších postranních oltářů, jejichž zasvěcení není bohužel uvedeno.

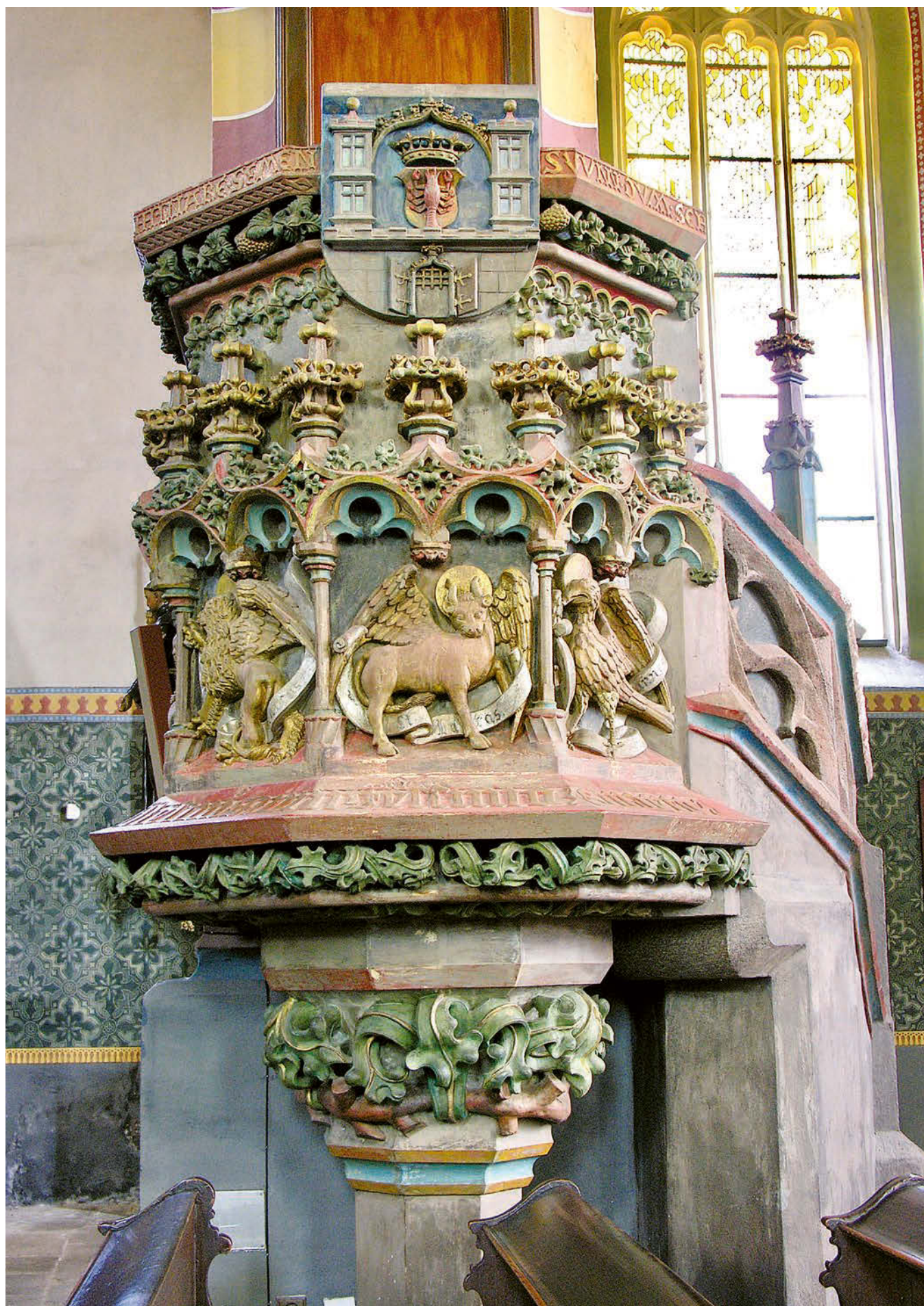
U velkého oltáře stála po obou stranách křesla označená jako elegantní. Dále zde byla cínová křtitelnice, 12 „hrubých“ obrazů malovaných na plátně, 8 korouhví, z toho 4 opotřebované a dvojité antependium z prostého materiálu, k tomu několik mosazných a cínových obyčejných oltářních svícňů a lamp, varhany a pozitiv. Na oltáři P. Marie stála socha Madony s děťátkem, k níž patřily koruny pro Marii i Jezulátko, šatičky označené jako „drahocenné“ a několik šperků.¹⁰⁷⁾

Na zlepšení stavu kostela a jeho dovybavení však hned po válce nemělo několikrát vypleněné město finance. Teprve od 70. let 17. století se situace začala zlepšovat. Město ale nepřistoupilo k žádné celkové opravě kostela, pouze ke stavbě různých kaplí a přístavků, velká pozornost však byla věnovaná výzdobě kostela podle rodícího se barokního vkusu. V roce 1690 byla z darů věřících vystavěna „kaplička za mrtvé“ umístěná při západní kostelní zdi severně od hlavního vchodu. Nebyla však postavena příliš kvalitně, takže již na počátku 19. století vykazovala četné poruchy a nakonec byla v natolik špatném stavu, že musela být v roce 1840 zbořena. V roce 1699 byla v jižní lodi na místě někdejšího vchodu na hřbitov zřízena kaple Bolestné rodičky Boží, částečně vystupující z půdorysu kostela. Stavbu financovalo bratrstvo vzniklé právě ke cti Bolestné P. Marie. V roce 1727 byl zrušen původní kůr nad kaplí P. Marie Vítězné a změněn na oratoř, zatímco někdejší kaple se nadále užívala jako sakristie. Nový kůr byl vybudován na šířku hlavní lodi při západní zdi chrámu, umístěný na dvou zděných pilířích, opatřený vstupem po jižní straně, společným se vstupem na literátský kůr. Ve stejné době bylo zřejmě zbarokizováno západní průčelí kostela.¹⁰⁸⁾

Další úpravy se soustředily hlavně na interiéru a movité vybavení kostela, zejména na výměnu původních oltářů za nové. Na místě gotického deskového oltáře byl umístěn nový, vybudovaný v roce 1695 místním řezbářem Vítem Herlou. V jeho středu se nacházel oltářní obraz sv. Bartoloměje s anděly od malíře Samuela Torrera (Tonera). Po jeho stranách byly mezi sloupky umístěny sochy sv. Jana Křtitele, sv. Petra a Pavla, sv. Josefa, Vojtěcha, Prokopa a sv. Ludmily. Na vrcholu oltáře se nacházel obraz sv. Archanděla Michaela provázený po stranách sochami sv. Floriána a Leopolda. Desky gotického oltáře byly, jak už je výše uvedeno, rozvěšeny po stěnách presbytáře.¹⁰⁹⁾

Byly pořízeny i nové boční oltáře, zachycené v soupisech majetku kostela z roku 1706 a 1711¹¹⁰⁾ a také v soupisu z roku 1827.¹¹¹⁾ Ve všech jsou kromě hlavního oltáře uvedeny ještě oltář sv. Václava, dřevěný, malovaný, umístěný vpravo od oltáře hlavního. Na něm bylo v roce 1827 postaveno v pozlacené skřínce voskové karmelitánské Jezulátko v šatičkách, s mosaznou korunou. Vlevo od hlavního oltáře se nacházel oltář sv. Barbory, dřevěný, štafírovaný. U pravého pilíře v chrámové lodi stál oltář sv. Jana Nepomuckého, na němž se nacházela dřevěná štafírovaná socha sv. Jana a pod ní soška P. Marie v šatičkách. U levého pilíře kostelní lodi stál od roku 1711 oltář sv. Anny, s oltářním obrazem malovaným na plátně a obrazem sv. Antonína za sklem. Dále pak oltář sv. Josefa a sv. Mikuláše, oba s oltářním obrazem na plátně. Na počátku 18. století se zmiňuje ještě oltář Panny Marie, oltář Bolestné rodičky Boží, umístěný v příslušné kapli a oltář sv. Ignáce, zvlášť je uveden literátský oltář, který ani zde není zapsán se zasvěcením, k roku 1711 je zapsán ještě oltář sv. Kříže, původně snad středověký.

Na nově postavený kůr byly v roce 1787 umístěny varhany ze zrušeného kláštera v Mariánské Týnici. Varhany ani kruchta ale zřejmě nevyhovovaly potřebám farnosti, takže již v roce 1792 přistoupila městská rada k výstavbě nového kůru od zednického mistra Františka Berounského. Na kůr měly být

Obr. 11: Rakovník, kostel sv. Bartoloměje, kazatelna, 1504 (fotoarchiv NPÚ, ÚOPŠČ, K. Hladíková 2008).

Obr. 12: Rakovník, kostel sv. Bartoloměje, boční oltář sv. Josefa (fotoarchiv NPÚ, ÚOPŠČ, K. Hladíková 2008).

umístěny varhany získané z dominikánského kostela v Plzni. Po jejich přivezení se ale zjistilo, že se na kůr nevejdou a muselo dojít k jejich rozdělení a postavení po stranách okna. Za rozdělení, celkovou opravu a adaptaci pro zvolené místo si varhanář vyžádal 416 zl.¹¹²⁾

Zatímco velké projekty, jako byla stavba hlavního oltáře či pořízení varhan, financovalo město, ostatní výzdoba chrámu byla, stejně jako v předbělohorském období, pořizována především z darů a nadací věřících. Ti si často velkým finančním darem zajišťovali pohřeb v kostele – zvyklost, kterou vymýtil svým patentem z roku 1784 až Josef II. Asi největší odkaz v tomto smyslu učinila v roce 1680 Lidmila Kateřina Tyčková, která si přála být pohřbena v kostele u oltáře P. Marie. Odkázala 100 zl., určených na zádušní mše, v hotovosti nebo ve splátkách, a dalších 50 zl. splatných až její manžel prodá chmel. Tyto peníze měly být použity na potřeby pro kostel. Oltáři P. Marie odkázala 2 šňůry perel s grošem s ouškem a 5 dukáty, dále prostěradlo, kterým bude její tělo přikryté na márách, s mřížkovou výšivkou v hlavách a v nohách, které má být rozděleno a mají z něj být vyhotoveny oltářní ubrusy na oltáře sv. Bartoloměje a P. Marie. K prostěradlu navíc kázala přidat krumplovanou obrubu. Nakonec odkázala i svou červenou aksamitovou sukni přemovanou stříbrným tkalounem, z níž se měl pořídit ornát.¹¹³⁾ I další, především ženské odkazy v téže knize obsahují časté

dary šperků a oděvů pro sochu P. Marie, či určených na zhotovení parament. Tato součást barokní zbožnosti, tedy uctívání nejrozličnějších sošek a jejich oblékání či zdobení často drahocennými textiliemi a šperky, byla v Rakovníku velmi rozvinutá a postupně naplnila chrámovou pokladnici, takže již v inventáři z roku 1706 je několik stran popsaných seznamem obětovaných šperků, šatiček pro sošku P. Marie s Jezulátkem, včetně 13 korun pro obě sošky. Podstatně bylo oproti době po třicetileté válce rozhojněno i množství liturgických oděvů a liturgického textilu, stejně jako bohoslužebných potřeb z drahých kovů. Ještě větší množství darovaných šperků vykazuje inventář z roku 1711.¹¹⁴⁾ Zbožnými odkazy doplňovali kostelní inventář i šlechtici z okolí, např. Helena Barbora z Martinic, která roku 1651 darovala gotickou stříbrnou zlacenou monstranci, či Rafael Gallides z Rosendorfu s manželkou, kteří v roce 1664 darovali červené mešní roucho s květy.¹¹⁵⁾

Obliba votivních darů, uctívání a zdobení nejrozličnějších sošek se v Rakovníku zejména mezi ženami udržela až do poloviny 19. století. Tehdy už ale zdaleka neodpovídala představě o moderní liturgii a projevech zbožnosti, jak je prosazovali tehdejší duchovní. Pokrokový děkan Stangler, který v Rakovníku nastoupil ke službě v roce 1861, se velmi rozhořčoval nad konáním místních dam, které nechávaly bez dohody s duchovním pozlácovat oltáře a sochy, věšely na zdi kostela poutní obrázky, „rozličné pitvorně vyšperkované sošky... dle libosti na oltáře stavěly a věšely“, takže „žádný kněz pro pohoršení těmito loutkami ... mši čísti nechtěl“. Jeho boj proti takovým projevům pověr a pobožnůstkářství mu vynesl ve městě mnoho nepřátel, ale nakonec se mu podařilo nejhorší „malování a šperkování panáčků“ vymýtít a prosadit u městské rady alespoň částečné očištění a zjednodušení chrámového interiéru. Zdůrazněme, že starožitné sošky historické a umělecké ceny, jako byla socha P. Marie s dítětem, se snažil chránit a udržovat.¹¹⁶⁾

Kromě postranních oltářů a liturgických potřeb všeho druhu byl v barokním období kostelní interiéru obohacen o velké množství obrazů, které však nejsou v inventárních soupisech nijak zvlášť specifikovány. Dozvíme se tak pouze, že se zde na počátku 18. století nacházelo 38 velkých obrazů na plátně, 11 prostředně velkých, 5 větších a 3 menší obrazy za sklem, dále pak 14 křížů „řezbářského díla.“¹¹⁷⁾ F. Levý uvádí jmenovitě 6 velkých obrazů s výjevy z Ježíšova života, o nichž ale J. Renner poznamenává, že pocházely z roku 1745 od místního malíře Vojtěcha Kronholze a byly „bez umělecké hodnoty.“¹¹⁸⁾ Zmíněný děkan Stangler je v rámci očisty kostelního prostoru spolu s několika sochami a dalšími obrazy uskladnil v oratoři, čímž současně zamezil, aby zde trávily bohoslužby měšťanské paní a slečny. Ty totiž hlasitým hovorem a smíchem rušily mše, popř. si zde četly populární romány.

Úprav se v 17. a 18. století dočkalo i okolí kostela. Nejprve byl již v roce 1646 obnoven most, který vedl od města na hřbitov a ke kostelu. Byl zřejmě zastřešený, takže se mluví o zakrytí „kůrkami“. V 70. letech 17. století si Rakovníčtí u panovníka vyžádali privilegium, podle něž směli po dobu tří let využívat na opravu obecních budov, hlavně opevnění, výnos z nápojové daně. Tyto peníze pak využili i na obnovu hradební zdi kolem kostela, na níž se pracovalo v roce 1679. V roce 1715 se poprvé připomíná nová budova děkanství postavená naproti předchozí, přičemž původní stavbu koupili v roce 1777 cisterciáci z Plas, kteří ji opravili a využívali k ubytování při cestách do Prahy.¹¹⁹⁾

Zatímco interiéru kostela se změny moderní doby dotkly až kolem poloviny 19. století, v kostelním okrsku se projevil naplno již na jeho samém počátku. Především potřeba volného průjezdu spolu se zásadními změnami ve vojenství zapříčinily

bourání městských hradeb včetně ohradní zdi kolem kostela. Současně byly zavezeny příkopy a odstraněny lávky a můstek. Kámen z ohradní zdi se použil na dláždění města a částečně i zavážení příkopů. Došlo k tomu mezi léty 1802–1822, a přestože kronikář Ferdinand Malec datuje oboje k roku 1818, můžeme říci, že změna byla zcela jistě poměrně dlouhodobá a postupná. Poslední část příkopu byla totiž zasypána až v roce 1845. Na sever od kostela na místě někdejšího opevnění byla následně vystavěna budova reálného gymnázia.¹²⁰⁾

Kronikář Ferdinand Malec ve své kronice zachytil stav prostranství kolem kostela těsně před zbouráním většiny budov, které se zde nacházely a popis doplnil náčrtkem (viz obr. 5). „Kolem kostela sv. Bartoloměje byl hřbitov ohrazen pět střevíců vysokou a dosti silnou zdí (bývala za starších dob obranná zeď proti nepříteli). ... Kolem zdi byl hluboký příkop. Stará zvonice (č. 2) stála uvnitř zdi. Na severní straně byla studna (č. 3) v příkopu, která se až po ukončení stavby školy reálné zasypala. Později zřízena jiná studna (č. 4) pod stavením domu č. 1 (tzv. Fabrika), nazývaná Pod Fabrikou. Voda dosahovala až na povrch země. Byla tam voda v celém městě nejlepší a nejstudnější. Pod tou studní byly zřízeny haltýře na ryby děkana, do nichž tekla voda ze studny. Na jižní straně byl rybníček zarostlý jajíčky (Výšovina), a za zdí Na Sekyře bylo bahniště zarostlé vrbím. Vedle toho bahniště stála Štěchovic chalup. Před kostelem stála školní budova. Část (č. 5) byla dřevěná stará stavba, část (č. 6) z roku 1768 z kamene pod jedno patro vystavena a těžkou prejzovou krytbou kryta. Dřevěná část se toho roku rozbořila a z části (č. 7) nově pod jedno patro vystavila. Stavbu provedl zednický mistr Šafránek za 14.000 zl. Průchod ke kostelu byl touto novou budovou v místě, k němuž vedl můstek přes příkop, a byl železnou mříží uzavírán. U vchodu do kostela po straně levé byla kaple s obrazem Narození P. Marie, kde se konala velká pouť... Na straně východní staré zvonice bývala pavlač, na níž vedlo několik schodů a kudy byl vchod do zvonice. ... Za kostelem na straně jižní přístavky (č. 11), Bolestná kaple (č. 12), kostnice (roku 1815 zbořena), na severní straně (č. 13) přístavek nazývaný síneč, u něho podivný přílepek (č. 14), skrz který se vcházelo do sakristie a z něhož vedly schody na oratoř (místnost nad sakristií), která byla používána od úředníků a předních rodin města k obcování službám chrámovým. U (č. 15) byl šnek – schody na zvonici. Až do toho roku bylo před vchodem do kostela bednění dřevěné mezi kaplí a skryší. (č. 10). Poutě v té době přestávaly a do kaple na oltář položeny lebky a hnáty z mrtvol a konány zde smuteční obřady. Kaple byla nazývána pak umrlčí kaplí a zbořena až roku 1851.“¹²¹⁾

Jak naznačuje předchozí text, byly postupně kromě hradebních zdí bořeny i další stavby kolem kostela, včetně různých přístavků. Nejprve to byla v roce 1815 kostnice, přičemž kosti zde uložené byly převezeny na hřbitov u kostela Nejsvětější Trojice,¹²²⁾ v roce 1822 byla zbořena předsíň před vchodem do kostela a na jejím místě zbudovány schody,¹²³⁾ v roce 1851 nechalo město zbořit „kapli za mrtvé“ a na jejím místě postavit kříž.¹²⁴⁾ Ostatní přístavky obklopující děkanský chrám byly zbourány až během regotizace. Naproti tomu zvonici město stále udržovalo. V roce 1828 tak žádalo krajský úřad o finanční podporu na její opravu. Podle dopisu městské rady vypadala tehdy zvonice spíše jako „rozpadlý holubník“ a bez neodkladné opravy začínala hrozit zřícením. Ještě téhož roku ji nechalo město snést a dřevěnou část vystavět znovu. Spis bohužel neobsahuje žádné účty ani bližší údaje, které by daly nahlédnout do průběhu prací.¹²⁵⁾ V uvolněném prostoru po zrušení hřbitova vznikla ve 40. letech 19. století na popud profesorů reálky botanická zahrada, která měla sloužit jak k praktické výuce studentů, tak

Obr. 13: Rakovník, kostel sv. Bartoloměje, boční oltář sv. Václava (fotoarchiv NPU, ÚOPSC, K. Hladíková, 2008).

místních řemeslníků a hospodářů. Děkanství byl přidělen jiný pozemek, rybníčky na vnější i vnitřní straně někdejší hradební zdi zavezeny, prostor zarovnan a osázen.¹²⁶⁾

V téže době již jasně vycházela najevo nutnost celkové rekonstrukce kostela. Město sice provedlo několik neodkladných oprav, ale záhy se ukázalo, že částečná údržba nestačí a navíc kostel doslova „oblepený přístavky“ a opatřený barokním průčelím nesplňuje moderní estetické požadavky nové doby. Město se tedy rozhodlo provést celkovou obnovu kostela i jeho vnitřního zařízení, k čemuž přizvalo i již tehdy věhlasného architekta Josefa Mockera. Vzhledem k tomu, že tato obnova je velmi podrobně zdokumentovaná, takže dobře odráží dobové postupy práce i veškeré peripetie stavby natolik nákladné, že málem přesáhla možnosti nepříliš bohatého města, dovolíme si pro ni vyhradit samostatný článek.

Závěr

Na předchozích stranách jsme se pokusili představit roli, kterou hrál farní kostel v životě středně velkého města od středověku na práh moderní doby na příkladu kostela sv. Bartoloměje v Rakovníku. Kostel byl zřejmě centrem již původního předlokačnického osídlení, následně se stal farním chrámem nově vysazeného města. Ohrazení kostela bylo až do 16. století jediným

Obr. 14: Rakovník, kostel sv. Bartoloměje, cínová křtitelnice, 1490, (fotoarchiv NPÚ, ÚOPSC, Š. Kolářová, 2020).

opevněním, které město mělo. Kostel tak byl nejen útočištěm obyvatel ve válečných dobách, ale opevnění využívali (jistě ne k radosti Rakovnických) ve svých lokálních konfliktech i okolní šlechtici. Jako nejpevnější stavba ve městě sloužil navíc kostel i k uložení městské pokladnice a archivu. Byl také nejrepresentativnější budovou města a z tohoto důvodu do jeho stavby investovala městská rada nemalé prostředky. Nejdůležitější stavební zásahy se odehrály po roce 1352, kdy byl kostel znovu vybudován zřejmě po požáru a následně ve druhé polovině 15. století, kdy Rakovník získal řadu panovnických privilegií a obecními stavbami prezentoval vzrůstající význam a bohatství. Nově nabytou prestiž dával najevo umístěním právě získaného městského znaku v interiéru kostela i nad jeho vchodem. Kostel však byl především místem bohoslužeb a církevních obřadů. Oltáře, výzdobu kostela i bohoslužebné vybavení pořizovala na své náklady městská obec i jednotliví měšťané formou darů, odkazů i nadací. Pojišťovali si tak nejen sloužení zádušních mší, ale i pohřeb přímo v kostele. Po husitství se Rakovník přiklonil k utrakvismu a později luteránství, radikálnější protestantské směry zde ale nezakořenily. Nikdy tak nedošlo k obrazoborec-

Obr. 15: Rakovník, kostel sv. Bartoloměje, cínová křtitelnice, detail, 1490, (fotoarchiv NPÚ, ÚOPSC, Š. Kolářová, 2020).

kému očistění chrámu, naopak i v 15. a 16. století byla pořizována další umělecká díla. V předbělohorském období hrálo velkou roli v duchovním životě města literátské bratrstvo jako společenství pro provozování duchovního zpěvu, kolem něž se seskupila humanisticky zaměřená intelektuální elita. Za třicetileté války byl kostel vypleněn. Obnova stavby i vnitřního vybavení podle barokních estetických měřítek nastala až na přelomu 17. a 18. století po ekonomické konsolidaci města. I v této době hrály velkou roli dary a odkazy soukromníků. Zásadní změnu, především pro nejbližší okolí kostela, přinesl počátek 19. století. Tehdy bylo zbořeno opevnění i některé drobné stavby přiléhající ke kostelu, definitivně byl zrušen hřbitov a na jeho místě byla zřízena botanická zahrada. Pokrokový děkan František Stangler provedl vnitřní očistu chrámu od nejrůznějších nevkusných obrázků, sošek a zbytečných ozdob tak, aby odpovídal tehdy moderním estetickým i náboženským požadavkům. Samotná stavba se však dočkala zásadních oprav až ve druhé polovině 19. století.

Článek vznikl v rámci výzkumného projektu „Sakrální objekty: prezentace, péče a zhodnocení“ (DH23P03OVV069), financovaného z Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2023 až 2030 (NAKI III).

PhDr. Alena Nachtmannová, Ph.D.
(nachtmannova.alena@npu.cz), Národní památkový ústav,
územní odborné pracoviště středních Čech v Praze,
Sabinova 373/5, 130 00 Praha 3

Prameny nevydané

Knihovna Národního muzea:

Jakub Tobiáš Libertin, Rakovnické paměti 1425–1639, sig. V F 23

Národní archiv:

Archiv Pražského arcibiskupství I., sig. B 12/9

Státní okresní archiv Rakovník:

Archiv města Rakovníka:

J. Renner, Chrám sv. Bartoloměje v Rakovníku, nevydaný rukopis

Městské knihy:

inv. č. 79, Kniha památná 1384–1428, kniha č. 64

inv. č. 367, Kniha testamentů 1511–1572, kniha č. 352

inv. č. 400, Kniha zádušních a špitálních odkazů 1572–1580, kniha č. 385

inv. č. 402, Kniha zádušních odkazů a fundací 1668–1770, kniha č. 387

inv. č. 403, Kniha zádušních odkazů 1677–1728, kniha č. 388

inv. č. 1383, Kniha příjmů a vydání obce 1515–1530, kniha č. 642

inv. č. 1421, Registra kostelníků 1572–1586, kniha č. 680

inv. č. 1461, Rejstřík berně a královského úroku 1436–1449, kniha č. 720

Kniha příjmů a výdajů obce 1515–1530, č. 642

Spisy:

inv. č. 837, Kostelní záležitosti 1794–1848, kart. 80.

Děkanský úřad:

Kniha pamětní a registra záduší chrámu sv. Bartoloměje 1705–1824

Jan Renner 1895–1959:

J. Renner, Dějiny Rakovnicka, nevydaný rkp. z roku 1942

Prameny vydané

Bartošek z Drahonice, Kronika, in: Ze zpráv a kronik doby husitské. I. Hlaváček ed., Praha 1981.

Černý, J. ed. 2010: Rakovnické paměti 19. století. Zápisky Františka Hovorky. Kronika Ferdinanda Malce. Rakovník.

Hlaváček, I. – Hledíková, Z. edd. 1973: Vizitační protokol pražského arcijáhenství pražského arcijáhna Pavla z Janovic z let 1379–1382. Praha.

Tadra, F. ed. 1898: Soudní akta pražské konsistoře, část IV. Praha.

Tomek, W. W. ed. 1873: Registra decimarum papalium. Praha.

Vavroušková, A. ed. 1935: Desky zemské království Českého, řada I, svazek 2. Kvaterny trhové, kvaterny trhový běžný červený od léta 1542–1543. Praha.

CIM II: Codex iuris municipalis, d. II. Privilegia královských měst venkovských z let 1225–1419. J. Čelakovský ed., Praha 1895.

CIM III: Codex iuris municipalis, d. III. Privilegia královských měst venkovských z let 1420–1526, J. Čelakovský – G. Friedrich edd., Praha 1948.

FRB V: Fontes rerum bohemicarum, d. V. J. Emler ed., Praha 1893.

LC III a IV: Libri confirmationum, liber III. a IV. J. Emler ed., Praha 1879.

LC VI: Libri confirmationum, liber VI. J. Emler ed., Praha 1883.

LC VII: Libri confirmationum, liber VII. J. Emler ed., Praha 1886.

LC VIII–X: Libri confirmationum, d. VIII–X. J. Emler ed., Praha 1889.

LE II: Libri erectionum, liber II. C. Borový ed., Praha 1878.

LE VI: Libri erectionum, liber VI. A. Podlaha ed., Praha 1927.

Literatura

Cechner, A. 1913: Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Rakovnickém II. Praha.

Doušová, V. 2015: Hospodaření se zádušním majetkem rakovnického a lounského kostela v raném novověku ve světle zádušních knih, in: Poohří 5, Církev a společnost, Sborník z konference konané v Litoměřicích 16. a 17. října 2014, Litoměřice, s. 29–38.

Francek, J. 1981: Úřad kostelníků v Jičíně a jejich kniha záduší z let 1431–1508, Sborník archivních prací XXXI, s. 75–104.

Hledíková, Z. 2001: Církev v českých zemích na přelomu 14. a 15. století, in: M. Drda – F. J. Holeček edd., Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia. Papežská lateránská univerzita Řím, 15.–16. prosince 1999. Edice Husitský Tábor, suppl. 1. Ústí nad Labem, s. 35–58.

Ježek, M. 1995: K prvotní poloze Rakovníka, Archaeologia historica 20, s. 141–146.

Kočka, V. 2009: Dějiny Rakovnicka. Rakovník (reprint původního vydání z roku 1936).

Kuthan, J. 2013: Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců II. Města, církev korunní země. Praha.

Lavička, R. – Šimůnek, R. 2011: Městský farní kostel ve středověkých Čechách. Trhové Sviny 1280–1520. České Budějovice.

Levý, F. 2010: Dějiny královského města Rakovníka. Rakovník (reprint původního vydání z roku 1896).

Nachtmannová, A. 1998: Stavební činnost v Rakovníku v letech 1515–1530 ve světle knihy počtů, Průzkumy památek V, č. 1, s. 84–103.

Pavlíček, T. W. 2013: Rakovnický děkan František Stangler a jeho místo v lokální náboženské kultuře. Hledání a ztráta povolání duchovního v procesu národního obrození, Rakovnický historický sborník X, s. 27–92.

Razím, V. 1993: K počátkům města Rakovníka. K problematice středověkého vesnického urbanismu ve středních Čechách, Památky středních Čech 7, č. 3, s. 9–23.

Razím, V. 2008: Slaný a Rakovník – k hodnotám historického urbanismu, in: Slánské rozhovory 2007, Slaný, s. 11–13.

Sommer, J. – Razím, V. 1988: Poznámky k historii kostela sv. Bartoloměje v Rakovníku, Památky středních Čech 3, s. 53–60.

Štembera, D. M. 1839: Místopis královského krajského města Rakovníka. Praha.

Štěpánová, V. 2011: Buškovský statek. Historie rakovnického zádušního dvora v Hříškově, Rakovnický historický sborník 8, s. 77–107.

Štěpánová, V. 2012: Postoupení práva a spravedlnosti k záduší města Rakovníka, aneb Hospodářství se zádušním majetkem kostela sv. Bartoloměje v raném novověku, Rakovnický historický sborník IX, s. 67–133.

Tomek, W. W. 1879: Dějepis města Prahy, d. IV. Praha.

Vlčková, M. 2013: Význam obřadu žehnění matky po porodu, Studia theologica 15, č. 1, s. 36–46.

Zilynská, B. 1998: Záduší, in: I. Hlaváček – J. Hrdina edd., Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové. Praha, s. 535–548.

Poznámky

1. M. Ježek, K prvotní poloze Rakovníka, *Archaeologia historica* 20, 1995, s. 141–145. Počátky města Rakovníka a tamního kostela se zabýval také V. Razím, K počátkům města Rakovníka. K problematice středověkého vesnického urbanismu ve středních Čechách, *Památky středních Čech*, 7, č. 3, 1993, s. 9–23, k tématu zejména s. 9–12; J. Sommer – V. Razím, Poznámky k historii kostela sv. Bartoloměje v Rakovníku, *Památky středních Čech* 3, 1988, s. 53–60.
2. Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Rakovník, Archiv města Rakovníka (dále AMR), J. Renner, Chrám sv. Bartoloměje v Rakovníku, nevydaný rukopis, s. 2–5.
3. V. Razím, o. c. v pozn. 1, s. 12; týž, Slaný a Rakovník – k hodnotám historického urbanismu, *Slánské rozhovory* 2007, Slaný 2008, s. 12.
4. W. W. Tomek ed., *Registra decimarum papalium*. Praha 1873, s. 43, „Sed propter cremationem dominus rex duas partes sibi relaxavit.“
5. K problematice záduší podrobně včetně vyčerpávajícího přehledu literatury B. Zilynská, Záduší, in: I. Hlaváček – J. Hrdina edd., *Facta probant homines*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové. Praha 1998, s. 535–548, ke konstituování záduší a beneficia zejména s. 537.
6. J. Sommer – V. Razím, o. c. v pozn. 1, s. 56–57.
7. V. Štěpánová, Postoupení práva a spravedlnosti k záduší města Rakovníka, aneb Hospodářství se zádušním majetkem kostela sv. Bartoloměje v raném novověku, *Rakovnický historický sborník* IX, 2012, s. 71–72; listina zachovaná pouze v opisech je datovaná 30. 3. 1407; *CIM II*, č. 813, s. 1070–1072.
8. *LE II*, s. 162, č. 293.
9. SOKA Rakovník, AMR, inv. č. 79, Kniha památná 1384–1428, kniha č. 64, f. 28r; F. Levý, Dějiny královského města Rakovníka. Rakovník 2010 (reprint původního vydání z roku 1896), s. 44.
10. A. Vavroušková, Desky zemské království Českého, řada I, svazek 2. Kvaterny trhové, kvaterny trhový běžný červený od léta 1542–1543. Praha 1935, s. 105, č. 272.
11. F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 44, odkud informaci zřejmě přejímali další autoři. K tomuto problému také J. Sommer – V. Razím, o. c. v pozn. 1, zejména s. 54, zde i více k předhusitské stavební podobě kostela.
12. SOKA Rakovník, Jan Renner 1895–1959, J. Renner, Dějiny Rakovnicka, nevydaný rkp. z roku 1942, s. 85.
13. F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 44.
14. I. Hlaváček – Z. Hledíková, Vizitační protokol pražského arcijáhensství pražského arcijáhna Pavla z Janovic z let 1379–1382. Praha 1973, s. 345.
15. F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 176; J. Renner, o. c. v pozn. 2, s. 20.
16. Např. v roce 1376 – *LC III a IV*, s. 57.
17. *LC VI*, s. 62, 75. Celou při detailně popisuje F. Tadra ed., *Soudní akta pražské konsistoře*, část IV. Praha 1898, s. 114, č. 111; s. 120, č. 128, 131; s. 121, č. 135; s. 125, č. 147; s. 127–128, č. 158; s. 131, č. 174; s. 135, č. 191; s. 140, č. 223; s. 145, č. 238; s. 147, č. 253; s. 148, č. 262; s. 149, č. 266; s. 150, č. 271.
18. *LE II*, s. 162, č. 293.
19. *LE VI*, s. 206–208, č. 110; *LC VI*, s. 41.
20. *LE VI*, s. 141–143, č. 78; *LC VI*, s. 64.
21. K výměně oltářníků došlo v letech 1411, 1412 a 1415, *LC VII*, s. 25, 70, 158–159.
22. *LE VI*, s. 417–419, č. 215.
23. *LC VII*, s. 72.
24. SOKA Rakovník, Děkanský úřad, Kniha pamětní a registra záduší sv. Bartoloměje 1705–1824, bez foliace.
25. Z. Hledíková, Církev v českých zemích na přelomu 14. a 15. století, in: M. Drda – F. J. Holeček edd., Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia. Papežská lateránská univerzita Řím, 15. – 16. prosince 1999. Edice Husitský Tábor, suppl. 1. Ústí nad Labem 2001, s. 44.
26. Bartošek z Drahonic, *Kronika*, in: I. Hlaváček ed., *Ze zpráv a kronik doby husitské*. Praha 1981, s. 285; latinský originál *FRB V*, s. 626. Z kroniky čerpal W. W. Tomek, *Dějepis města Prahy*, d. IV. Praha 1879, s. 255. Jeho popis událostí převzali F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 11–12 a V. Kočka, *Dějiny Rakovnicka*. Rakovník 2009 (reprint původního vydání z roku 1936), s. 27.
27. Viz v dalším textu J. Renner, o. c. v pozn. 2, s. 54–55.
28. *LC VIII–X*, s. 28.
29. SOKA Rakovník, AMR, inv. č. 1461, Rejstřík berně a královského úroku 1436–1449, kniha č. 720, f. 18r, 52v, 55r, 58r, 64r, 220r.
30. Tamtéž, kniha č. 720, f. 220r.
31. V. Doušová, Hospodaření se zádušním majetkem rakovnického a lounského kostela v raném novověku ve světle zádušních knih, in: Poohří 5, Církev a společnost, Sborník z konference konané v Litoměřicích 16. a 17. října 2014, Litoměřice 2015, s. 30, 35.
32. *CIM III*, s. 286–289, č. 165; s. 383, č. 222; s. 558–560, č. 323; s. 726–727, č. 428; s. 779–781, č. 455; s. 945–947, č. 551.
33. SOKA Rakovník, o. c. v pozn. 29, kniha č. 720, f. 220r–221v; F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 45–46.
34. J. Kuthan, Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců II. Města, církev korunní země. Praha 2013, s. 233.
35. J. Renner, o. c. v pozn. 2, s. 11–12.
36. J. Renner, o. c. v pozn. 12, s. 214; F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 178; J. Kuthan, o. c. v pozn. 34, s. 235. Podrobný popis kostela a jednotlivých stavebních prvků srov. také A. Cechner, *Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Rakovnickém II*. Praha 1913, s. 144–159.
37. SOKA Rakovník, AMR, Kniha příjmů a výdajů obce 1515–1530, č. 642.
38. K tomu blíže A. Nachtmannová, Stavební činnost v Rakovníku v letech 1515–1530 ve světle knihy počtů, *Průzkumy památek V*, č. 1, 1998, s. 84–103.
39. *CIM III*, s. 1150–1151, č. 645. Privilegium bylo vydáno ve Vídni 25. 7. 1515.
40. SOKA Rakovník, o. c. v pozn. 37, f. 36v–37r.
41. Tamtéž, f. 109v, 69r.
42. Tamtéž, f. 77v; F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 178.
43. SOKA Rakovník, o. c. v pozn. 37, f. 92v, 95v, 97r, 97v, 100v.
44. J. Renner, o. c. v pozn. 2, s. 20–21.
45. SOKA Rakovník, o. c. v pozn. 37, f. 7r, 65v, 76r, 82v.
46. Tamtéž, f. 108v, 109r, 109v, 118v, 119r, 120r, 120v, 121r, 122r.
47. Tamtéž, f. 160v, 161v.
48. „Senomatským od dělání trub a kladení; Senomatským na jich dílo vymetání v příkopě u kostela k haltěrom“. Tamtéž, f. 37v, 87v.
49. Tamtéž, f. 89r, 89v.
50. J. Renner, o. c. v pozn. 2, s. 31.
51. V roce 1518 a 1520. SOKA Rakovník, o. c. v pozn. 37, f. 37v, 38v, 40r, 40v, 53v.
52. Tamtéž, f. 71r, 72r.
53. Tamtéž, f. 77v.
54. Tamtéž, f. 72v.
55. Tamtéž, f. 17r, 19v, 25v, 44r.
56. „Senomatským na jich dílo vymetání v příkopě u kostela k haltěrom“. Tamtéž, f. 87v.
57. Tamtéž 43v.
58. J. Renner, o. c. v pozn. 2, s. 32–33.
59. V. Štěpánová, o. c. v pozn. 7, s. 94–95.
60. J. Renner, o. c. v pozn. 2, s. 32; F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 181.
61. F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 184.
62. K tématu např. R. Lavička – R. Šimůnek, Městský farní kostel ve středověkých Čechách. Trhové Sviny 1280–1520. České Budějovice 2011, zejména s. 37–41. Autoři však snad až příliš akcentují reprezentativní funkci zbožných darů a poněkud zapomínají na jejich duchovní rozměr.
63. J. Renner, o. c. v pozn. 2, s. 22.

64. Tamtéž, s. 20; *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 176; *Jakub Tobiáš Libertin*, Rakovnické paměti 1425–1639, Knihovna Národního muzea, sign. V F 23, f. 16v.
65. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 176; zápis o zakoupení archy *Jakub Tobiáš Libertin*, o. c. v pozn. 64, f. 16v.
66. *J. Kuthan*, o. c. v pozn. 34, s. 236; zápis o pořízení kazatelny, zápis o zakoupení archy *Jakub Tobiáš Libertin*, o. c. v pozn. 64, f. 17v, bohužel zde není žádný konkrétní údaj, který by pořízení kazatelny jakkoliv specifikoval.
67. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 176, 177.
68. SOkA Rakovník, AMR, Kniha zádušních odkazů a fundací 1668–1770, inv. č. 402, kniha č. 387, f. 6r, zápis datovaný rokem 1502 byl do knihy přepsán až v 17. století.
69. SOkA Rakovník, AMR, Kniha zádušních a špitálních odkazů 1572–1580, inv. č. 400, kniha č. 385, f. 14r.
70. *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 33.
71. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 69, f. 14v, 74r; AMR, Kniha testamentů 1511–1572, inv. č. 367, kniha č. 352, zde odkazy na víno a vosk téměř v každém testamentu.
72. *V. Štěpánová*, o. c. v pozn. 7, s. 96–99.
73. Tamtéž, s. 106, detailněji *V. Štěpánová*, Buškovský statek. Historie rakovnického zádušního dvora v Hříškově, Rakovnický historický sborník 8, 2011, s. 77–107.
74. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 69, f. 74v.
75. SOkA Rakovník, AMR, Registra kostelníků 1572–1586, inv. č. 1421, kniha č. 680, f. 3r.
76. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 69, f. 14r, 17v, 19r, 74r.
77. Tamtéž, f. 19r, 20r.
78. *Jakub Tobiáš Libertin*, o. c. v pozn. 64, f. 27v.
79. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 178; k obřadu úvodu v katolické církvi *M. Vlčková*, Význam obřadu žehnání matky po porodu, *Studia theologica* 15, č. 1, 2013, s. 36–46, zejména s. 42–43.
80. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 69, f. 35r.
81. V Archivu města Rakovníka v SOkA Rakovník je uloženo 10 svazků kostelnických register z let 1533–1627 obsahujících zádušní příjmy a vydání, knihy č. 678–687.
82. *V. Doušová*, o. c. v pozn. 31, s. 31–35.
83. K úřadu kostelníků šířeji *J. Francek*, Úřad kostelníků v Jičíně a jejich kniha záduší z let 1431–1508, *Sborník archivních prací* XXXI, 1981, s. 75–104, ke kostelnickému úřadu s. 99–102.
84. *V. Štěpánová*, o. c. v pozn. 7, s. 124–125.
85. *Jakub Tobiáš Libertin*, o. c. v pozn. 64, f. 16v.
86. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 183–184.
87. Tamtéž, s. 177.
88. *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 34; *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 177.
89. Soupis majetku latinského kůru z roku 1705, SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 24.
90. Graduál je v majetku Muzeu T. G. M. v Rakovníku pod inv. č. B 98 a B 99, na základě depozitní smlouvy je uložen v SOkA Rakovník.
91. Více *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 197–200.
92. SOkA Rakovník, AMR, Kniha příjmů a vydání obce 1515–1530, kniha č. 642, inv. č. 1383, f. 28r.
93. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 71, f. A 19–19v, A 20–20v, A 21v–22.
94. Z největších darů byl již zmíněný dar 3 podsedků a dále masný krám, který úředníci bratrského oltáře pronajímali za 6 kop gr. ročního platu. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 69, f. 35r.
95. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 187.
96. Tamtéž, s. 191.
97. *J. Černý ed.*, Rakovnické paměti 19. století. Zápisky Františka Hovorky. Kronika Ferdinanda Malce. Rakovník 2010, s. 294; *T. W. Pavlíček*, Rakovnický děkan František Stangler a jeho místo v lokální náboženské kultuře. Hledání a ztráta povolání duchovního v procesu národního obrození, Rakovnický historický sborník X, 2013, s. 62–63.
98. Touto tématu se věnovali *R. Lavička – R. Šimůnek*, o. c. v pozn. 62, s. 14–16. Kostel jako úložiště městského archivu zmiňují autoři kromě kostela v Trhových Svinech také ve Chvalšinách, Kaplici, Soběslavi, Rychnově nad Malší a Rožmberku.
99. *Jakub Tobiáš Libertin*, o. c. v pozn. 64, f. 20v.
100. *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 33; *D. M. Štembera*, Místopis královského krajského města Rakovníka. Praha 1839, s. 78.
101. *Jakub Tobiáš Libertin*, o. c. v pozn. 64, f. 25v, 26v.
102. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 275–276; *Jakub Tobiáš Libertin*, o. c. v pozn. 64, f. 46r.
103. Inventáře byly zapsány v městském kopiáři, prepis pořídil *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 35–37, 41.
104. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 282 cituje z městských kopiářů.
105. Tamtéž, s. 346.
106. *R. Lavička – R. Šimůnek*, o. c. v pozn. 62, s. 105, uvádí příklad řeznického cechu v Trhových Svinech, jehož členové platili pokuty na svíce do kostela.
107. Národní archiv, Archiv Pražského arcibiskupství I, sig. B 12/9.
108. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 346–347; *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 51–52.
109. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 346; *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 47, 50.
110. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 24.
111. SOkA Rakovník, AMR, inv. č. 837, Kostelní záležitosti 1794–1848, kart. 80. Zde i umístění oltářů v rámci kostela.
112. *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 50–51.
113. SOkA Rakovník, AMR, Kniha zádušních odkazů 1677–1728, inv. č. 403, kniha č. 388, f. 132r–132v.
114. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 24.
115. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 347–348.
116. *J. Černý ed.*, o. c. v pozn. 97, s. 293–295; *T. W. Pavlíček*, o. c. v pozn. 97, s. 59–61.
117. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 24.
118. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 347; *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 53–54.
119. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 346; *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 54.
120. *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 54–55; *J. Černý ed.*, o. c. v pozn. 97, s. 97.
121. *J. Černý ed.*, o. c. v pozn. 97, s. 161–162.
122. Tamtéž, s. 157–158.
123. Tamtéž, s. 98.
124. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 422.
125. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 111.
126. *J. Černý ed.*, o. c. v pozn. 97, s. 205.

Burghers in the Church, a Church in the Town Church of St Bartholomew in Rakovník and Its Historical Development in the Context of the Town Life from the Middle Ages to the Mid-19th Century

Using the example of the Church of St Bartholomew in Rakovník, we attempted to present the role played by the parish in the life of a medium-sized town from the Middle Ages to the threshold of modern times. The church was most likely the centre of the previous pre-location settlement; subsequently, it became the parish church of the newly established town. The church was not only a refuge for the inhabitants during the war, but the fortification was used by the nearby living nobles in their conflicts (certainly not to the delight of the Rakovník inhabitants). As the town's strongest structure, the church also enshrined the municipal treasury and archive. It was also the most representative building in the town; therefore, the municipal council invested substantial amounts of money in its construction. The greatest renovation was carried out after 1351 when the church was rebuilt, perhaps after a fire, and then in the second half of the 15th century when Rakovník was granted many privileges by the ruler and the town structures presented its increasing importance and wealth. The acquired prestige was reflected in the placement of the obtained municipal coat of arms in the church's interior and above its entrance. However, the church was, above all, a place of worship and church services. The altars, decorations, and furnishings for church services were provided by the municipality and its burghers through donations, bequeaths, and foundations. They thus ensured not only memorial services but also funerals right in the church. After the Hussite Era, Rakovník took the Utraquist side, and later Lutheranism, while the more radical Protestant movements became enrooted there. Accordingly, the church was spared the iconoclasm and, contrariwise, more artworks were commissioned during the 15th and 16th centuries. In the pre-White Mountain period, the literate brotherhood, which organised spiritual singing, played a great role in the town's spiritual life and gathered a humanistically oriented intellectual elite. The church was plundered during the Thirty Years' War. The renovation of the structure and its furnishings in line with the Baroque aesthetics dates from the late 17th and early 18th centuries following the economic consolidation of the town. Once again, private donations and bequeaths played a significant role. The early 19th century brought a radical change, especially for the closest surroundings of the church. The fortification was demolished along with small structures adjacent to the church, and the cemetery was cancelled and replaced with a botanical garden. The forward-looking dean František Stangler purified the church from all sorts of kitschy pictures, statuettes, and useless decorations to comply with the modern requirements of aesthetics and religion. The structure itself had to wait for radical renovation until the second half of the 19th century.

Fig. 1: J. Willenberg, View of Rakovník, engraving, 1600. Church of St Bartholomew with fortification on the right side of the town (Muzeum T.G.M. Rakovník, no. 326).

Fig. 2: J. Sandrart, View of Rakovník on the border of the map of Bohemia, 1666. Church of St Bartholomew in the front, Holy Trinity Church with a cemetery in the background (Muzeum T.G.M. Rakovník, no. 1292).

Fig. 3: Plan of Rakovník with marked distance of the Jewish houses from Christian churches, 1727 (National Archives, Collection of Maps and Plans, inv. no. 1080, sig. F-X-3/12).

Fig. 4: Detail of the previous plan featuring the surroundings of the Church of St Bartholomew and marking a bridge towards the square and a footbridge on the other side. A deanery building is marked on the eastern side towards Prague Gate.

Fig. 5: The church surroundings based on the chronicle of F. Malec dated 1818, created in the mid-19th century. Legend: 1 – Prague Gate, 2 – Big Belfry, 3 – well, 4 – “Pod Fabrikou” Spring 5 – the oldest part of the old school (wooden), 6 – old school part from 1768, 7 – old school part, 8 – the Štechs' house, 9 – Chapel of the Birth of the Virgin Mary before 1851, 10 – caches for ostensoria and chalices, 11 – Chapel of Our Lady of Sorrows, 12 – ossuary, demolished in 1815, 13 – vestibule through which the church was entered, 14 – sacristy, 15 – spiral staircase to the tower, 16 – gate guard's house, 17 – fish hatcheries, 18 – swamp covered with lizard orchids, “Fabrika” no. I – old post office, the Šuberts' house no. III (SOkA Rakovník, Chronicle of František Malec, p. 18).

Fig. 6: Anonym, overall view of the town from the northeast, engraving, 19th century (Muzeum T.G.M. Rakovník, no. 683).

Fig. 7: Overall view of the church over the square (from the west), photo, 1867 (Muzeum T.G.M. Rakovník, no. 1031).

Fig. 8: North-western view of the church façade (photo, ca 1860, coll. arch. Chalupníček, NPÚ GnŘ photo archive, sig. N020503).

Fig. 9: J. Balling, Rakovník church before the demolition of the adjacent school, oil on canvas, 1884–1885 (Rabasova galerie Rakovník, sig. 0-109).

Fig. 10: K. Liebscher, eastern view of the church with the belfry, drawing, undated, after 1886 (Rabasova galerie Rakovník, sig. K-009).

Fig. 11: Rakovník, Church of St Bartholomew, pulpit, 1504 (photo archive, NPÚ, ÚPŠČ, K. Hladíková 2008).

Fig. 12: Rakovník, Church of St Bartholomew, side altar of St Joseph (photo archive, NPÚ, ÚOPŠČ, K. Hladíková 2008).

Fig. 13: Rakovník, Church of St Bartholomew, side altar of St Wenceslas (photo archive, NPÚ, ÚOPŠČ, K. Hladíková 2008).

Fig. 14: Rakovník, Church of St Bartholomew, pewter baptismal font (photo archive, NPÚ, ÚOPŠČ, Š. Kolářová, 2020).

Fig. 15: Rakovník, Church of St Bartholomew, pewter baptismal font, detail (photo archive, NPÚ, ÚOPŠČ, Š. Kolářová, 2020).